

Florin Curta

Etnicitet u ranosrednjovjekovnoj arheologiji: Primjer ranoslavenskih nalaza u jadranskoj regiji

UDK: 904:323.1 (=163) "653"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. 4. 2010.

Prihvaćeno: 20. 4. 2010.

Florin Curta

Professor of Medieval History
and Archaeology

Department of History

202 Flint Hall

University of Florida

P.O. Box 117320

Gainesville, FL 32611-7320

fcurta@ufl.edu

| 17

Još od devetnaestog stoljeća, pradomovina Slavena smještala se u zemljopisno središte suvremene distribucije slavenskih jezika. No pomna analiza povijesnih vrela nam, iz valjanih i opravdanih razloga, sugerira da bismo trebali zauzeti drugačiji pristup prema problemu slavenskih migracija i početi interpretirati ta vrela na drugačiji način. Čini se da je tijekom najvećeg dijela VI. stoljeća, riječ "Sclavenes" (Sklavini) služila kao krovni termin za opisivanje različitih skupina što su živjele sjeverno od bizantskog limesa. Iako nedvojbeno barbarskog, najvjerojatnije slavenskog podrijetla, termin je u osnovi misaoni konstrukt bizantskih autora. Ova tvrdnja se možda na prvi pogled doimlje poput revizionizma, no argument se ne temelji samo na analizi pisanih vrela već i pojedinih arheoloških nalaza poput "slavenskih lučnih fibula" i keramike "praškog tipa".

Ključne riječi: rani Slaveni, Bizant, "slavenske lučne fibule", keramika "praškog tipa", slavenski jezik

Još od devetnaestog stoljeća pradomovina Slavena smještala se u zemljopisno središte suvremene distribucije slavenskih jezika.¹ Do danas se vjeruje da Slaveni vuku podrijetlo iz močvara uz rijeku Pripet, u Podljasju, i da su u osnovi: “sinovi močvara i njihov produkt”, kako je jednom rekao Jan Peisker.² Još od radova Lubora Niederlea arheolozi migraciju Slavena povezuju s negostoljubivom prirodom slavenske pradomovine. Slaveni su, shodno tom viđenju, napustili pripetske močvare u potrazi za boljim životom.³ Od arheologije se stoga očekuje da ilustrira tu ideju o drevnosti Slavena i vjerno opiše značajke “ranoslavenske kulture”.

Pomna analiza povijesnih vrela, međutim, iz valjanih i opravdanih razloga sugerira da bismo trebali drugačije pristupiti problemu slavenskih migracija i ta vrela početi interpretirati na drugačiji način.⁴ Čini se da je tijekom najvećeg dijela VI. stoljeća riječ *Sclavenes* (*Sklavini*) služila kao krovni termin za opisivanje različitih skupina što su živjele sjeverno od bizantskog limesa. Iako nedvojbeno barbarskog, najvjerojatnije slavenskog podrijetla, termin je u osnovi misaoni konstrukt bizantskih autora, dizajniran da uvede red i napravi neki smisao u kompliciranoj konfiguraciji etničkih skupina na sjevernim granicama.⁵ U najuže definiranom smislu etnicitet *Sklavina* idejni je konstrukt bizantskog podrijetla: Bizantinci su *stvorili* Slavene. Ta tvrdnja se možda na prvi pogled doimlje poput revizionizma, no argument se ne temelji samo na analizi pisanih vrela. U raspravi koja slijedi pokušat ću potanje objasniti što to “stvaranje Slavena” (*making of the Slavs*) zapravo znači.

- 1 Prvotna verzija ovog rada prezentirana je kao predavanje za Giornata di studi s naslovom “Archaeology and Ethnicity. Methodology in a Central Question of Archaeology”, koju su u Rimu 30. ožujka 2009. organizirali Njemački arheološki institut i Austrijski institut povijesnih studija. Zahvalan sam organizatorima, posebice Philippu von Rummel, što su mi pružili prigodu da predstavim svoje ideje na ovom znanstvenom skupu. Literatura proizišla iz lingvističke rasprave o slavenskoj prapostojbini (*Urheimat*) je obimna. Temeljni noviji radovi su Ivanov 1976; Schmid 1979; Gołąb 1983; Miodowicz 1984; Häusler 1988; Birnbaum 1993. Zdravi skepticizam pokazuje Popowska–Taborska 1991, te nedavno i s novijom bibliografijom Popowska–Taborska 2005. Ortodoksno viđenje je i dalje prisutno i u novijim znanstvenim radovima, vidi primjerice Darden 2004.
- 2 Peisker 1926, str. 426. Za suvremeniju interpretaciju ovog pristupa vidi Mokienko 1996.
- 3 Niederle 1923, str. 26; Niederle 1926, str. 173.
- 4 Curta 1999A; Curta 2001A, str. 36–119.
- 5 Za ime “Slaveni” vidi Rudnyč'kyj 1961; Lozinski 1964; Schelesniker 1973; Schramm 1995; Koder 2002 i također Pohl 2004.

Počnimo s riječi *eticitet*. Iako se u engleskom jeziku rabi tek od 1953., riječ etnicitet danas se koristi da bi se opisala odluka koju određena skupina čini da simbolično opiše vlastitu skupinu ili neku drugu skupinu različitu od svoje, kao nositelje određenog kulturnog identiteta. Jedan je antropolog zamijetio da je etnicitet “kolektivna implementacija socijalno razlikovnog znakovlja”.⁶ Kao takav, etnicitet je, poput suvremene etničnosti danas, bio u (srednjovjekovnoj) prošlosti podjednako duboko ukorijenjen u društvene odnose. Etnicitet u slučaju *Sklavina*, Avara, Franaka i ostalih skupina društveno je i kulturno konstruirana forma društvene mobilizacije, rabljena u svrhu postizanja određenih političkih ciljeva. No u isto vrijeme ona je bila i dijelom svakodnevnog življenja, svakodnevnih prakse, onoga što je Pierre Bourdieu nazvao *habitus*, koji je kao takav podrazumijevao manipulaciju materijalne kulture. Budući da materijalna kultura utjelovljuje svakodnevnu praksu, stilističke poruke o svjesnoj afilijaciji i identitetu, poznate i pod nazivom *emblematični stilovi*, predstavljaju načine da se komunicira o relativnom i skupnom identitetu, bez uporabe verbalne komunikacije.⁷ S obzirom da emblematični stilovi prenose različite poruke, teorijski je moguće rekonstruirati način na koji su ti stilovi bili uporabljani da označe nove ili da održavaju već označene etničke granice. Konačno, etnicitet je funkcija političke i društvene dominacije i podčinjavanja, jer emblematični stilovi i tradicije postaju relevantni posebice u kontekstima promjena društvenih odnosa, dominacije i podčinjavanja, koji sami po sebi impliciraju iskazivanje skupnog identiteta.⁸

No vratimo se pitanju kako su to Bizantinci *stvarali* Slavene. Iskreno govoreći, povjesničari rijetko pišu o bizantskim utjecajima na rane Slavene. Umjesto toga, pozornost se usredotočuje na sveopću destrukciju i devastaciju koju su barbarske horde donijele u balkanske provincije Carstva. Kao i u slučaju germanskih skupina u zapadnoj Europi, “nevidljivo napredovanje” Slavena prepoznaje se kao glavni čimbenik koji je utjecao na postupnu razgradnju rimske granice i završetak rimske vladavine na Balkanu.⁹

6 Eriksen 1991, str. 141.

7 Za definiciju pojma “emblematični stil” vidi Wiessner 1983; 1989; 1990.

8 Curta 2002; Lucy 2005; Tabaczyński 2005; Bálint 2006; Curta 2007; Hakenbeck 2007; Heather 2008.

9 Frazu “nevidljivo napredovanje” (*obscure progression*) skovao je Musset, vidi Musset 1965, str. 75, 81 i 85; te Musset 1983, str. 999.

Ne jednom su se arheološki ostaci posljednje faze okupacije na određenim arheološkim nalazištima u balkanskim gradovima ili utvrdama pripisivali slavenskim pljačkašima, što su navodno odabirali ruševine opljačkanih gradova za svoja prva staništa na nekadašnjem rimskom tlu. Usprkos pokazateljima koji impliciraju suprotne zaključke, barbarsko uništavanje gradova i odumiranje urbanog života i dalje su omiljene teme među znanstvenicima što se bave propašću urbane kulture antičkog doba, osobito u kontekstu idejnih suprotnosti koje impliciraju misaoni pojmovi “civilizacija” i “barbari”.¹⁰ Primjerice, treće i posljednje razdoblje gradnje u Caričinu Gradu, koji se po svemu sudeći može identificirati s gradom *Iustiniana Prima* što ga je nešto prije godine 535. osnovao car Justinijan, datirano je otprilike od 570. do 620. godine.¹¹ To razdoblje izgradnje obilježavaju kuće sa zidovima građenim od kamena povezivanog glinom. Značajna količina poljoprivrednih predmeta datiranih u to razdoblje pokazuje dominantno ruralni karakter naseobine. U srbijanskoj arheologiji treća faza okupacije Caričina Grada već se dugo vremena pripisuje slavenskom naseljavanju, što je uslijedilo nakon invazija kasnog VI. i ranog VII. stoljeća.¹² Predmeti povezani s tom fazom nastanjivanja – broševi, kopče, vrhovi strjelica – prije se mogu povezati sa suvremenim bizantskim vojnim utvrdama na Balkanu negoli s naseobinama sjeverno od rijeke Dunava, kamo su se ratnici *Sklavina* vraćali nakon svojih pohoda.¹³ Slično tim tvrdnjama neki su znanstvenici napadima Slavena i Avara pripisali završetak naseljavanja brojnih kasnoantičkih gradina, no to se većinom temelji na arbitrarno određenoj “etničkoj prirodi” nekih predmeta, poput trobridnih vrhova strjelica.¹⁴ Shodno pretpostavci da su se Slaveni naselili na teritorij današnje Slovenije još u VI. stoljeću, nedavno otkriveni nalazi keramike datiraju se odmah nakon završetka naseljavanja kasnoantičkih gradina, točnije, u sam početak VII.

10 Dinchev 2007, str. 513–514 bilj. 22.

11 Bavant 1984, str. 282–285.

12 Mano–Zisi 1958, str. 311–312.

13 Za nalaze sitnih predmeta iz Caričina Grada vidi Bavant 1990; Werner 1989–90, str. 273–277. Za raspravu o predmetima nađenim u kući na zapadnom portiku ulice sa stupovima što se protezala od cirkularnog trga do južnih vrata Gornjeg grada vidi Curta 2001A, str. 132–133.

14 Marušić 1957; Sokol 1994, str. 204; Bratož 2005, str. 163. O ideji da najranije slavenske naseobine moraju biti datirane tek nakon završetka naseljavanja kasnoantičkih gradina, vidi Šašel 1972, str. 3–6; Ciglencečki 1981, str. 591–593.

stoljeća, bez obzira na jasne pokazatelje da se radi o mnogo kasnijim nalazima.¹⁵

Ranih 530–ih godina događa se drastična promjena u Justinijanovim planovima za Balkanski poluotok i dunavsku granicu Carstva. Umjesto planiranja ofenzivne strategije Justinijan počinje (ili samo završava) gradnju impresivnog sustava utvrda, veličine i kvalitete kakvu Balkan nikada prije toga nije iskusio. Implementacija utvrđene granice popraćena je gospodarskim “zatvaranjem”, fenomenom koji najbolje ocrtava analiza numizmatičkih pokazatelja. Veliki broj Justinijanovih novčića, i brončanih i zlatnih, pronađen je u Rumunjskoj i susjednim regijama, s druge strane bizantske granice. U isto vrijeme, nije moguće naći novac datiran između 545. i 565., bilo u skupnim bilo u pojedinačnim nalazima iz ove regije. To gospodarsko “zatvaranje” Carstva ne doimlje se poput svjesne politike, jer je nedostatak bizantskog novca zamjetan i južno od dunavske granice, na Balkanu.¹⁶ Monetarna je kriza po svemu sudeći izazvana implementacijom Justinijanova glomaznog plana za utvrđivanje Balkana.

Manjak predmeta istočnorimskog podrijetla mogao je biti uzrokom društvenog natjecanja i uspona pojedinaca, vođa, čija se dominacija u društvu temeljila na ratovanju, kao jedino mogućem načinu da se dođe do predmeta rimskog podrijetla korištenih za javno prezentiranje elitnog statusa, prestiža i društvene dominacije.¹⁷

Imena *sklavinskih* vođa pojavljuju se tek nakon godine 575.¹⁸ Opisi korišteni u pisanim vrelima uvelike se podudaraju s antropološkim tipovima poglavice (*chief*), uglednika (*big man*) i ratnog vođe (*great*

15 Guštin 2004, str. 259; Bratož 2005, str. 165–166. Za arheološku kritiku metoda klasificiranja i datiranja “slavenske keramike” s područja današnje Slovenije, vidi Teodor 2003.

16 Curta 2001A, str. 169–181; Oberländer–Târnoveau 2002.

17 Sljedeći pasus temelji se na Curta 1999B. Razliku između poglavica (*chiefs*) i uglednika (*big men*) definirao je M. Sahlins, u Sahlins 1963; dok je distinkcija između uglednika (*big men*) i ratnih vođa (*great men*) određena u Godelier 1986.

18 Dauritije, kojeg spominje Menandar Protektor, fr. 21 (ur. R. C. Blockley, Liverpool 1985 = Viz. izv., str. 92); Ardagast, Musokije, i Piragast, koje spominje Teofilakt Simokata, History I.7,3–6; VI.7,4–5; VI.9,1; i VII.5,6–9, (ur. M. i M. Whitby, Oxford 1986 = Viz. izv., str. 113–116, 119).

man). Poglavica (*chief*) vođa je čiji utjecaj korespondira s privilegiranom kontrolom bogatstva u kontekstu visoko stratificiranog društva. S druge strane, uglednik (*big man*) je vođa koji svoj dominantan položaj postiže samo u kontekstu egalitarnog društva i izraženog natjecanja s ostalim pripadnicima zajednice u istom ili sličnom društvenom položaju. Konačno, ratni vođa (*great man*) dokazuje se u iznimnim situacijama, poput ratnih pohoda, u kojima može postići značajan ugled unutar zajednice, ali ne i bogatstvo. U razdobljima mira ratni vođa ima neformalni utjecaj i ugled, ali ne i stalni autoritet unutar zajednice. Sudeći po postojećim vrelima, sve tri forme društvene dominacije postoje u slavenskom društvu otprilike između 550. i 620. godine. One se sve povezuju s pristupom dobrima koja jamče ugled i koja postaju statusnim simbolima. Ivan Efeški, primjerice, spominje zlato, srebro, konje i oružje, kao neka od dobara što su privlačila ratnike *Sklavina* godine 581.¹⁹ Kako piše Menandar, avarski kagan znao je da je zemlja *Sklavina* “puna zlata” što je dolazilo od pljačkaških pohoda na Balkanski poluotok.²⁰ Nalazi amfora pokazuju da su maslinovo ulje, vino ili *garum* (fermentirani riblji umak) također služili kao statusni simboli, jednako kao i konji, oružje ili zlato.²¹

Bizantsko Carstvo nije bilo jedini izvor prestižnih dobara za ove prekodunavske zajednice. Nijedan skupni nalaz “barbarskog” srebra pronađen sjeverno od Dunava ne može se usporediti s nalazom iz Martinovke u Ukrajini.²² No zanimljivo je zamijetiti da ni dekorativne perforirane pojasne kopče, poznate kao *kopče Martinovka*, nisu bile previše popularne u regiji sjeverno od Dunava.²³ Jedan jedini predmet koji se pojavljuje i u nalazima iz Martinovke i na nalazištima iz VI. i VII. stoljeća u Rumunjskoj, su takozvane *slavenske* lučne fibule.²⁴ U Rumunjskoj i susjednim regijama

takvi odjevni ukrasi pokazuju veliku raznolikost oblika i ornamentata i često dolaze iz naseobinskih nalaza, a ne iz grobova.²⁵

“Slavenske” lučne fibule bile su simbol skupnog identiteta korišten u svakodnevnim aktivnostima. Izučavanje sličnih odjevnih ukrasa sugerira da ih je velik broj korišten u isto vrijeme, negdje oko godine 600.²⁶ Postojale su višestruke i vrlo komplicirane komunikacijske mreže kojima su se kretali takvi predmeti, jer je zamjetno da su oni pronađeni u Rumunjskoj stilski povezani s primjercima iz Mazurije, s Krima i regija srednjega Dnjepra. Uzmimo kao primjer jednu od Wernerovih klasifikacija slavenskih lučnih fibula, I C (sl. 1).²⁷ Cluster–analiza svih publiciranih i čitavih primjeraka ovog tipa na temelju dekoracije, kao i korespondirajući dijagrami dobri su primjerci te mreže ornamentalnih uzoraka (sl. 2–3). Većina fibula pronađenih u Mazuriji ima više zajedničkih kompozicijskih elemenata negoli fibule iz ostalih regija. S druge strane, rumunjske fibule imaju više zajedničkih kompozicijskih elemenata s fibulama iz Mazurije negoli među sobom, dok u isto vrijeme služe kao modeli za replike pronađene na području srednjeg Dunava ili na Balkanu. Štoviše, mazurske fibule starije su od svih ostalih, s obzirom da su nađene u konstelaciji s predmetima datiranim od II. do III. pa sve do VI. stoljeća (sl. 4). Rasprostiranje ornamentalnih uzoraka opisano u dijagramima cluster–analize fibula Wernerovog tipa I. C može stoga indicirati rasprostiranje društvenih veza među proizvođačima, klijentima ili nositeljima fibula. Povezanost ornamentalnih metalnih predmeta sugerira raširenost običaja davanja i primanja darova na velike razdaljine te postojanja ženidbenih saveza. Raniji primjerci doneseni iz Mazurije ubrzo su se imitirali i ukrašavali manje sofisticiranim ornamentima, kako bi se udovoljilo povećanoj potražnji za tim simbolima skupnog identiteta.²⁸ Budući da su ovi predmeti najčešće pronađeni u naseobinama i da je u pojedinoj naseobini najčešće pronađena po jedna fibula, rijetko dvije ili više njih, moguće je da su slavenske lučne fibule bile simboli društvenog identiteta koji su služili kao označivači društvenog statusa za nove elite. Slavenske lučne fibule nisu dakako bile jedini artefakti korišteni da označe skupne (možda čak i etničke)

19 Ivan Efeški, *Crkvena povijest VI.6,25*, ur. E. I. Brooks, Paris 1935.

20 Menandar *Protektor*, fr. 21.

21 Za amfore iz VI. stoljeća vidi Curta 2001A, str. 242–243 i 244, sl. 37.

22 Pekarskaya, Kidd 1994; Kidd, Pekarskaya 2005; Kidd, Pekarskaya 2006.

23 Za tipologiju i kronologiju kopči Martinovka vidi Somogyi 1987, Bálint 1992, 2000. Takve pojasne kopče nalaze se u većim količinama na sjevernom i središnjem Balkanu, kao i u Mađarskoj i stepama sjeverno od Crnog mora, ali ne sjeverno od Dunava u današnjoj južnoj i istočnoj Rumunjskoj.

24 Za “slavenske” lučne fibule iz Martinovke, vidi Prykhodniuk, Shovkoplias, Ol’govskaia, Struina 1991, str.

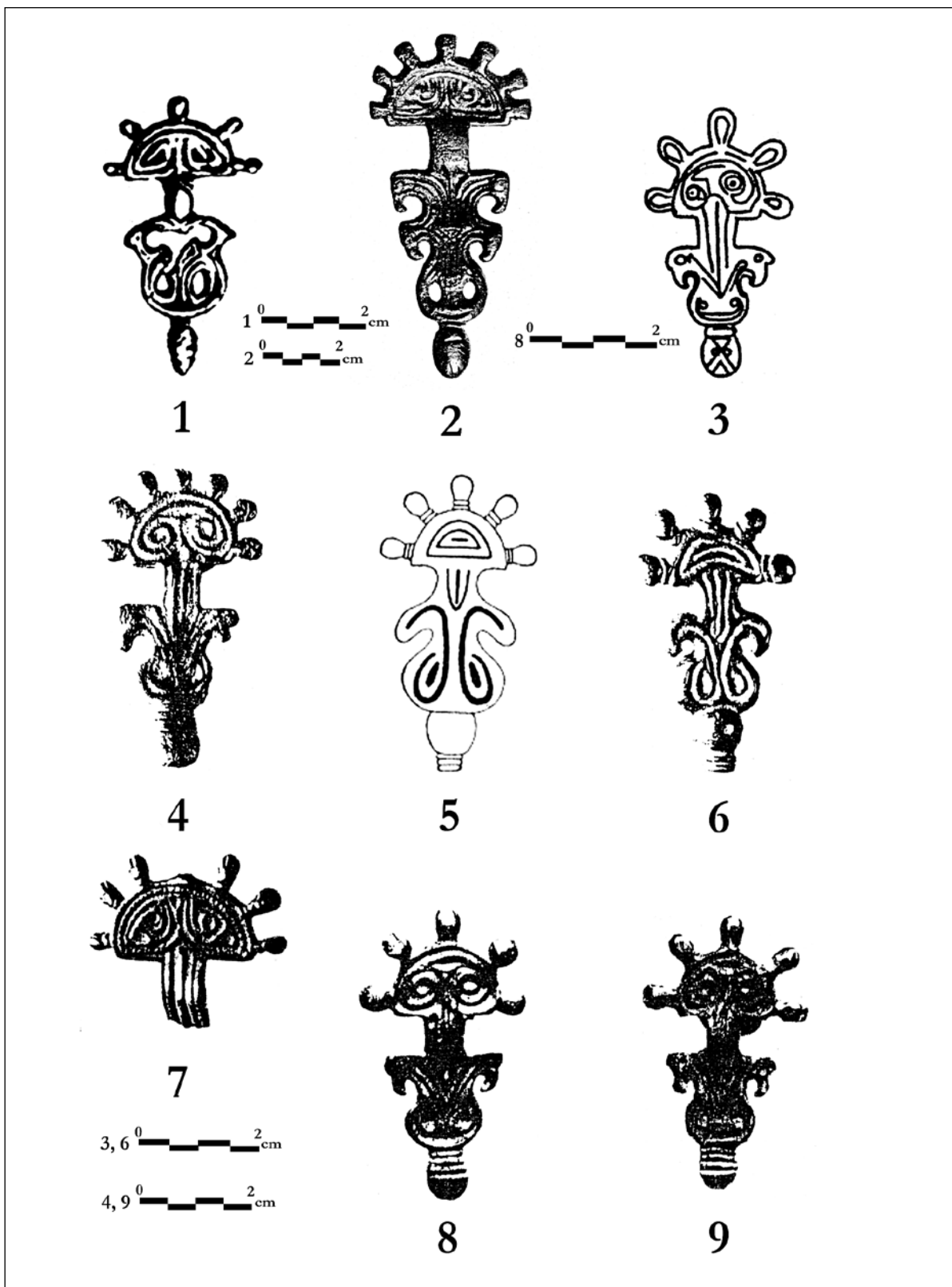
84. Werner je prvi prozvao ovakve fibule “slavenskima”, Werner 1950.

25 Teodor 1992.

26 Curta 2001A, str. 247–275.

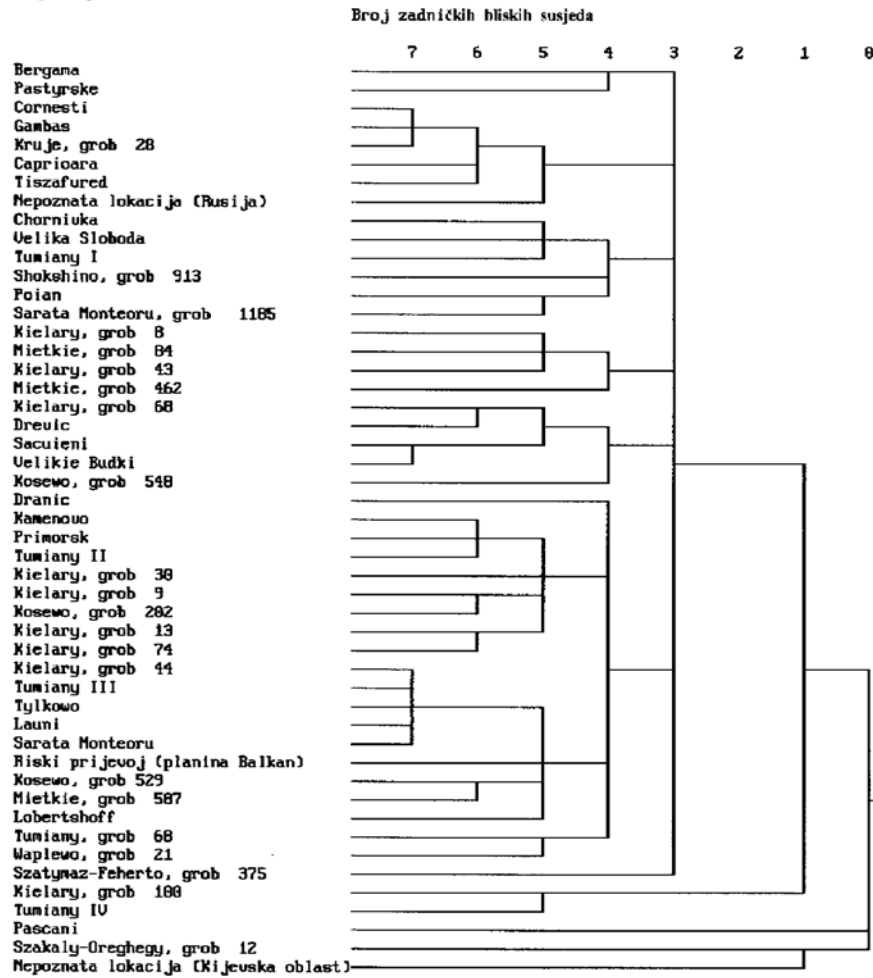
27 Sljedeći pasus temelji se na Curta 2008.

28 Hilberg 2003; Curta 2006.

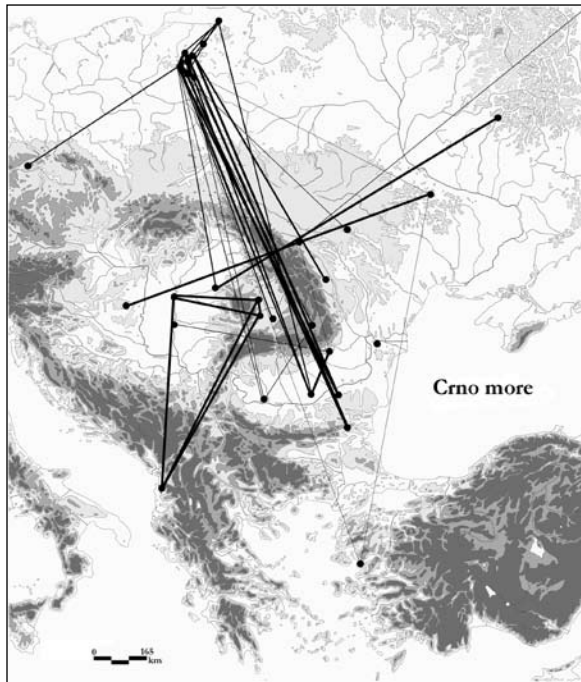
Sl. 1 Primjeri lučnih fibula Wernerova tipa I C: 1 – Szatymáz–Fehértó (Mađarska); 2 – Tiszafüred (Mađarska); 3–7 – Tumiany (Poljska); 8 – 9 Tylkowo (Poljska). Preuzeto iz: Csallány 1961; Garam 1995; Kühn 1981; Åberg 1919. Različita mjerila.

Koeficijent iztoujetnosti: Jaccard
 Broj susjeda uzet u abzir: 7

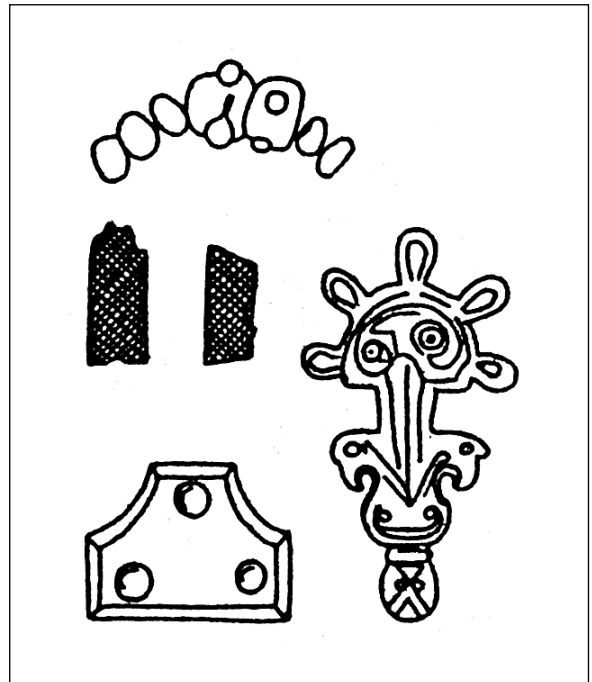

22

Sl. 2 Cluster analiza najbližeg susjeda 47 lučnih fibula Wernerova tipa I C

Sl. 3 Dijagrami sličnosti s najbližim susjedom 33 fibule Wernerova tipa I C. manja debljina crte indicira smanjivanje broja zajedničkih susjeda, od 7 (najdeblja) do 3 (najtanja)

Sl. 4 Tumiany (Olsztynska oblast, Poljska), grob 68: staklena zrnca iz VI. stoljeća, pojasna kopča u obliku koverte i "slavenska" lučna fibula (preuzeto iz: Kulakov 1989, 148-176)

granice. Vrlo je dvojbeno je li ručno rađena keramika bez ukrasa, koju je češki arheolog Ivan Borkovský označio kao *praški tip*, ikada “predstavljala” slaven-ski etnicitet, kako se još uvijek često pretpostavlja u znanstvenoj literaturi.²⁹ Usporedna analiza više od 100 keramičkih posuda s nalazišta datiranih u VI. i VII. stoljeće iz Rumunjske, Moldavije i Ukrajine, u odnosu na 6 proporcijских omjera za analizu posuda koje je definirao Michał Parczewski, pokazala je da su vrlo slične proporcije rabljene u proizvodnji keramike bez obzira na to je li bila izrađena na lončarskom kolu ili ručno.³⁰

Premda su različiti kulturni obrasci i različita praksa korišteni u različitim zajednicama, ostaje nejasno kako je takva istovjetnost postignuta na lokalitetima koji su međusobno toliko udaljeni. Arheolozi rijetko raspravljaju o takvim problemima, budući da koncept “arheološke kulture” implicira da su “nositelji” takve kulture nesvjesno posjedovali zajedničke kulturne elemente.³¹ Često se također vjeruje da je ranoslavenska kultura definirana kombinacijom praške keramike, djelomično ukopanih zemunica i incineracije kao načina sahranjivanja.³² No u stvarnom životu, nijedna etnička skupina nije se nikada koristila sveukupnošću materijalne kulture da označi etničke granice oko sebe. Etničnost je pitanje stila (“emblematičnog stila”, da budemo precizniji), a stil je pitanje izbora. Iako banalne stvari kao što su hrana ili proizvodne tehnologije mogu i te kako biti korištene u ocrtavanju etničkih granica, izbor takvih elemenata uvijek znači da će određeni kulturni elementi biti “deaktivirani” iz uloge označivača, što ocrtava razlike prema susjednim skupinama. Odabrani artefakti imaju utjelovljeno značenje u socijalnom kontekstu i često je upravo to značenje izloženo promjeni. Ukratko, konstrukcija etniciteta neizostavno uključuje kulturu kao aktivni čimbenik i stoga ne može biti reducirana na jednostavne kulturne stereotipe, jer je u prirodi etniciteta da se kontinuirano mijenja. To se pokazuje osobito točnim kada analiziramo slavenski etnicitet i njegovu konstrukciju kroz materijalnu kulturu.

Politička i vojna mobilizacija prekodunavskih zajednica time se pojavljuje kao odgovor na povijesne okolnosti kreirane implementacijom Justinijanove utvrđene granice. Je li taj skupni identitet, koji je predstavljen “emblematičnim stilovima”, identitet koji možemo nazvati etnicitetom? Možda, ali konstrukcija etniciteta ovih zajednica zacijelo je bila povezana sa znakovitosti društvenih razlika. Drugim riječima, nošenje odjeće na kojoj su se isticale slavenske lučne fibule bio je postupak kojim su pojedinci mogli iskazati pripadanje novoj skupini, ali i oglasiti svoja osobna životna postignuća ili potvrditi elitni status. Je li to onda *slavenski* etnicitet? Možda, barem u očima bizantskih autora, što je upravo ono na što mislim u konceptu “bizantsko–stvaranje–Slavena”. Bizantski autori rabili su termine *Sklavini* i *Anti* (*Antes*) kako bi nekako osmislili proces skupne identifikacije koji se odvijao pred njihovim očima sjeverno od dunavske granice. “Stvaranje Slavena” prema tome nema nikakve veze s etnogenezom, jer se odnosi samo na klasificiranje i obilježavanje skupina u bizantskim pisanim vrelima. Skupni identitet obilježen kao “slavenski”, nije se dakle formirao u pripetskim močvarama, nego u sjeni Justinijanovih utvrda.

Koje je dakle značenje te gotovo revizionističke tvrdnje za ranoslavensku arheologiju jadranske regije? Ranoslavenska povijest u Hrvatskoj, Sloveniji i sjeveroistočnoj Italiji predstavlja za istraživača višestruki i složen izazov, no tim se nećemo ovdje baviti, premda se kanim osvrnuti na spomenute i druge teme u budućoj studiji. Ta bi studija trebala biti drugo, značajno unaprijeđeno izdanje *Making of the Slavs*. Moj cilj je u ovom trenutku znatno ograničeniji; želio bih se kritički osvrnuti na neke poglede slovenskih i hrvatskih arheologa i povjesničara. Ne bih se sada bavio ni problemima poput teorije o Venetima u Sloveniji ili opsesivne interpretacije čadavičkog ukopa kao ukopa slavenske princeze. Razlog izostavljanju tih tema nije njihova beznačajnost. Teorija o Venetima, bez obzira na njezinu navodnu sličnost s mojim “stvaranjem Slavena”, više je fenomen historiografskog nezadovoljstva i znak ozbiljne krize nacionalnog identiteta u kontekstu proširivanja Europske Unije negoli znanstvena debata.³³ Glede ukopa u Čadavici, datira-

29 Za prašku keramiku vidi Borkovský 1940. Za prašku keramiku kao oznaku slavenske nazočnosti u jadranskoj regiji vidi nedavno Piteša 2006. Ovaj koncept kritiziran je u Curta 2001B.

30 Curta 2001B, str. 93–94; str. 79 sl. 3; str. 83, sl. 5.

31 Gening 1987; Lech 2000; Mamzer 2005.

32 Stanciu 2001; Parczewski 2004; Viargei 2005; Lutovský 2007; Fusek 2008.

33 Za venetsku teoriju kao “travail d’amateurs”, ali i kao reakciju na oportunitizam povjesničara komunističkog (jugoslavenskog) razdoblja, vidi Bernard 1998, str. 119. Za kritički pregled problema vidi Bratož 2005, str. 146–154. Značajno je pripomenuti da, dok inzistiraju na lokalnom, pretpovijesnom podrijetlu indigene (slavenske)

nje u drugu polovicu VII. stoljeća i jasne asocijacije na milje srednjooavarskog razdoblja u Karpatskom bazenu, učinkovito ga udaljuje od bilo kakve rasprave o ranim Slavenima. No, bez obzira na činjenično stanje stvari, u nedavnom pregledu hrvatske srednjovjekovne arheologije iznosi se mišljenje da se nalazište može: “s više sigurnosti nego što je to bilo moguće u 50–im godinama 20. st. pripisati Antima i interpretirati kao arheološki pokazatelj smjera slavenskih kretanja”.³⁴ Umjesto da razglabam o tim temama, najprije bih se osvrnuo na trenutačne interpretacije dvaju pisanih vrela što se najčešće citiraju kao pokazatelji ranoslavenske prisutnosti na području današnje Slovenije i Hrvatske. Nakon toga ću elaborirati kratku opasku s početka rada glede praške keramike i njezine povezanosti sa slavenskim etnicitetom. Naposljetku ću se vratiti na pitanje kronologije, koje je temelj svake povijesne rekonstrukcije.

U slovenskoj historiografiji donedavno su se možda najutjecajnija mišljenja o slavenskom naseljavanju temeljila na djelima Ljudmila Hauptmanna (1884.–1968.).³⁵ Prema Hauptmannu, slavenska se fronta, koja je dulje vrijeme bila zadržavana na srednjem Dunavu, počela kretati prema Jadranu još mnogo prije dolaska Avara, kasnih 560–ih godina. Do sredine VI. stoljeća, Slaveni su već prodrli u Donju i Gornju Austriju, i brzo su se kretali planinskim dolinama Karavanki.³⁶ Hauptmannov glavni argument za tako rano datiranje slavenskog naseljavanja bio je da su Slaveni i Avari morali biti “krivcima” za nestanak mreže biskupija u negdašnjoj provinciji Noriku, u drugoj polovici VI. stoljeća. Drugim riječima, Hauptmann je kolaps biskupskih sjedišta u Noriku uzeo kao *terminus post quem* za dolazak Slavena, bez obzira što nije posjedovao nikakve dokaze koji bi posvjedočili da je bilo koja

populacije, zagovornici venetske teorije dijele sa svojim protivnicima ideju o slavenskoj migraciji sa sjevera. Oni smatraju Slavene primitivnim narodom što luta naokolo bez smisla i živi u špiljama, Bor, Šavli, Tomažič 1989, str. 460, 487–488.

34 Jarak 2006, str. 190. Jarak reproducira i amplificira grešku prvi put napravljenu u Korošec 1951, str. 135–136. Nalazi uključuju dvije srebrne naušnice sa zvjezdolikim privjescima tipa II A prema Čilinskoj, s dobrom analogijom u ostavi Zemiansky Vrbovok, gdje su pronađeni skupa s novcem kovanim u doba cara Konstansa II. (641.–668.). Vidi Svoboda 1953, str. 37, sl. 4/9, 21, str. 85, sl. 23.

35 Hauptmann 1915; 1927–28; 1956.

36 Hauptmann 1927–28, str. 166. Prema Hauptmannu (1915, str. 16) osvajači su bili Slovenci, a ne Slaveni.

biskupija zapravo nestala zbog slavenskih ili avarskih napada.³⁷ Drugi su pak znanstvenici informacije o slavenskim napadima na Salonu i Istru interpretirali ne kao izvješća o njihovim pljačkaškim pohodima, nego kao dokaze o njihovu naseljavanju.³⁸ Vodeća figura tzv. ljubljanske historiografske škole Bogo Grafenauer (1916.–1995.) iskazivao je slično mišljenje, suprotstavljajući se ideji o indigenom podrijetlu Slovenaca, koji su katkad bili viđeni (a i još uvijek su, kako smo vidjeli ranije) kao ne–Slaveni što potječu od indigene, predrimske populacije. Prema Grafenaueru, dolazak Slavena u istočne Alpe i Dalmaciju ne može biti datiran prije pada Sirmija u avarske ruke godine 582., što je bio događaj koji je širom otvorio vrata barbarskom prodoru na zapadni i sjeverozapadni Balkan.³⁹ Prema toj rekonstrukciji, Slaveni su prodrli u dolinu gornje Drave do godine 590. te u doline Soče i Vipave do godine 600., kada također zauzimaju sjeverne dijelove Istre. Grafenauerove poglede reproducirao je njegov student Peter Štih u nedavno objavljenoj *Slovenskoj povijesti*, čiji je deklarirani cilj udaljavanje od nacionalističkih stereotipa ukorijenjenih u historiografiji.⁴⁰ Štih također prihvaća poglede Jaroslava Šašela (1924.–1988.), po kojemu su se Slaveni počeli naseljavati na teritorij današnje Slovenije u kasnom VI. stoljeću.⁴¹ Šašel ozbiljno razmatra pripovijest Pavla Đakona o njegovu pradjedu Lopichisu, koji je, slično Grimoaldu i njegovoj braći, poput junaka iz narodne priče, pobjegao iz avarskog zatočeništva uz pomoć vuka koji tajanstveno nestaje i slavenske starice.⁴² Pritom zanemaruje funkciju ove pripovijesti

37 Argument je još uvijek nazočan u historiografiji, vidi nedavno Daim, Szameit, 2006, str. 320. Za oprečno viđenje, što implicira miran dolazak Slavena i njihovu relativno harmoničnu koegzistenciju s indigenom populacijom, vidi Goldstein 2005, str. 198.

38 Vidi primjerice Margetić 1983, str. 152.

39 Grafenauer 1964; 1969; 1970–71, str. 27; 1988, str. 334. Za kritiku Grafenauera, vidi nedavno Žužek 2007, str. 265–272. Povezanost između pada Sirmija i slavenskog prodora u dolinu Drave reproducirana je u Kollautz 1965, str. 634. Dok je Grafenauer pozicionirao Slavene samo u dolinu gornje Drave, Kollautz vjeruje da je ničija zemlja postojala u toj regiji između Slavena i Bavaraca.

40 Štih 2008, str. 27.

41 Šašel 1988, str. 104; Štih 2000, str. 27. Ideja da epizoda s Lopichisom otkriva slavensku prisutnost u zaleđu Čedađa, može se pripisati još Grafenaueru, vidi Grafenauer 1952, str. 479. Ideja je još uvijek popularna među znanstvenicima koji preferiraju nekritično čitanje Pavla Đakona, vidi primjerice de Vingo 2001; Cagnana, Amoretti 2005, str. 433.

42 Pavao Đakon, *Historia Langobardorum* IV. 37 (ur. G. Waitz, Hannover 1878). Čini se da je ranijoj historio-

u općoj strukturi *Povijesti Langobarda* i teškoće koje je Pavao Đakon imao prikrivajući generacijama vlastite obitelji razdoblje između opisanih događaja i vremena u kojemu je živio. Šašel te epizode datira između 615. i 620., i selo u kojem je stara Slavenka živjela locira negdje između Ptuja i Ljubljane, razumijevajući pritom da je starica kad je pokazivala Lopichisu put natrag, znala gdje se nalazio Forum Iulii. Pripovijest doista sugerira da se selo u kojemu je starica živjela nalazilo blizu Furlanskog vojvodstva, no to nije nikakva indikacija slavenskog naselja blizu Forum Iulii u ranom VII. stoljeću, jer su suvremena događanja znakovito utjecala na Pavlove opise prošlosti.⁴³ Slavensko naselje nedaleko od Forum Iulii dokumentirano je u doba vojvode Ratkisa, za kojeg se govorilo da je napadao sela u kranjskoj oblasti u doba kad je Pavao bio još dječak.⁴⁴ Ako je Kranjska zbilja bila *patria Sclavorum*, onda je to bilo mnogo bliže datumu Pavlova rođenja (negdje između 720. i 730. godine), kada je vojvoda Pemo skupa sa svojim sljedbenicima prebjegao Slavenima u susjedstvu.⁴⁵

Langobardska povijest Pavla Đakona, djelo pisano između 790. i 796., ponajviše spominje Slavene u knjizi IV. Spominju se uglavnom u područjima oko Trenta, što je Milko Kos prvi protumačio kao indikaciju da je izravno vrelo za Pavlova spominjanja Slavena u knjizi IV. bila kronika Sekunda iz Trenta.⁴⁶ Je li *Sclavorum provincia* iz koje se vojvoda Tasilo Bavarski godine 592. vratio s velikim plijenom, zbilja bila Koruška ili se, što je vjerojatnije, radi o Gornjoj Austriji? Vojni konflikti kasnih 590-ih i ranih 610-ih ne mogu nam poslužiti kao dokaz za slavensko naseljavanje.⁴⁷

grafiji promaknulo da cijela pripovijest treba shvatiti simboličnu. Šašel 1988, str. 98, nije zamijetio činjenicu da vuk (*lupus*) vodi Lopichisa, i da je u općoj naraciji Pavla Đakona stara Slavenka suprotnost Romildi u konstrukciji materinskog modela: dok je Romilda izdala svoju zemlju i rod, Slavenka, koja navodno nije imala druge obitelji u svojoj kolibi, sažalila se na Lopichisa, jer je shvatila da je on bio bjegunac. Sljedeća interpretacija temelji se na Curta 1997, str. 155–167.

43 Curta 1997, str. 156.

44 Ratkisov pohod općenito se datira u godinu 738. Vidi Borodin 1983, str. 55.

45 Pavao Đakon, *Historia Langobardorum* V.22 i VI.45.

46 Kos 1931, str. 207. Za odnos između Sekunda iz Trenta i Pavla Đakona vidi Gardiner 1983.

47 Pavao Đakon, *Historia Langobardorum* IV.7. Za ideju da se provincia Sclavorum nalazila u dolini Dunava, prije nego u dolini Drave, vidi Szameit 2000, str. 515. Suprotno mišljenje zastupljeno je u P. Štih 2007, str. 51, koji vjeruje da je provincia Sclavorum bila Koruška.

Umjesto toga, te sukobe treba vidjeti kao vojne akcije koje su najvjerojatnije koordinirali Avari, slično onima što su se poduzimale protiv bizantske Istre. Pavao Đakon spominje da odmah nakon godine 600. Slave ni i Avari upadaju u Istru.⁴⁸ No u pismu Maksimu, biskupu Salone, iz srpnja 599., papa Grgur I. (Veliki) samo usput spominje Slavene.⁴⁹ U drugom pismu, iz svibnja 599., Grgur čestita Kaliniku, egzarhu Ravene, na njegovoj pobjedi protiv Slavena.⁵⁰ Nadalje, spomen Slavena koji ulaze u Italiju *per Histriae aditum*, nije nikakav izravan dokaz slavenskog nastanjivanja, već indikacija slavenskih pljačkaških upada. To su mogle biti akcije koje su koordinirali Avari, u istoj mjeri kao i one što su duž obale sezale sve do Salone. U pismu biskupu Maksimu Grgur govori o slavenskoj napasti, ne o osvajanju ili nastanjivanju. Grgurovo pismo iz 599. jedino je pisano vrelo koje povezuje rane Slavene s područjem današnje hrvatske obale Jadrana.

Kako se sve to odražava u arheologiji (sl. 5)? Bez obzira na ozbiljne kronološke probleme, još uvijek se vjeruje da je slavenski etnicitet “predstavljen” preko nalaza praške keramike koja je reificirana kao etnička oznaka.⁵¹ Još 1950-ih godina Ljubo Karaman je vjerovao da ideja o praškoj keramici kao najranijoj slavenskoj keramici počiva samo na pretpostavkama, dok je Mirjana Ljubinković ukazivala na nedostatak praške keramike na nalazištima VII. stoljeća u tadašnjoj Jugoslaviji.⁵² U isto je vrijeme Zdenko Vinski odredio kao prašku keramiku ručno rađene zdjele s nalazišta Bakar–Sarazinovo ili Petrovina, pripisujući ih Slavenima.⁵³ Branko Marušić je pak pripisao slavensko–avarskim naletima iz ranih 600-ih godina ručno rađenu keramiku nađenu u ruševinama bazilike u Žužićima – Muntajani, za koju je vjerovao da je praška keramika (sl. 6).⁵⁴ Neki hrvatski arheolozi također vjeruju da se keramika s nalazišta u Bosni i Hercegovini, poput Batkovića, Mušića ili Žabljaka pokraj Doboja, može

48 Pavao Đakon, *Historia Langobardorum* IV.40. Informacija je najvjerojatnije došla preko historiologa Sekunda iz Trenta, vidi Margetić 1983, str. 147.

49 Grgur Veliki, Ep. 154, srpanj 600., (ed. P. Ewald, L. M. Hartmann, Berlin 1887). Treba spomenuti da su u to vrijeme postojali papinski posjedi u Istri i Dalmaciji, vidi Škegro 2004.

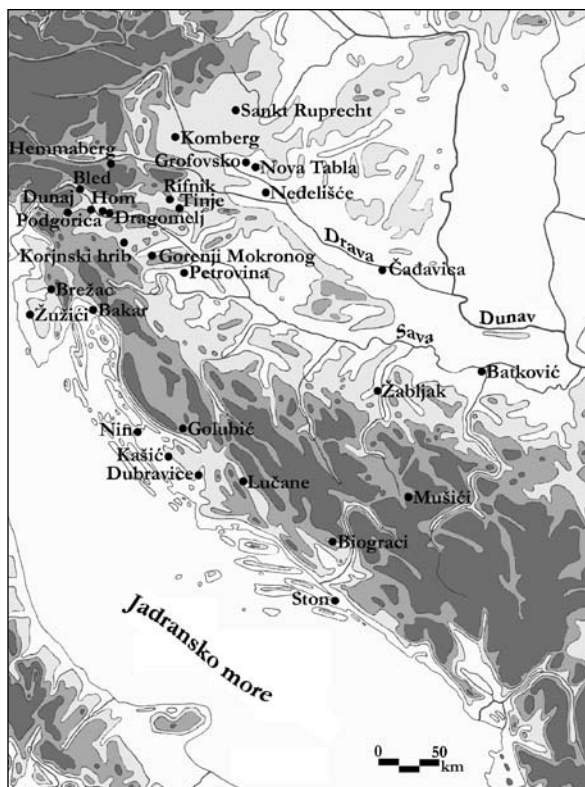
50 Grgur Veliki, Ep. 10. Za sljedeću interpretaciju pisama pape Grgura, vidi Bratož 1992, str. 303–304.

51 Marušić 1984, str. 44–46, 56–57; Pleterski, Knific 1999, str. 368–369; Guštin 2004, str. 263.

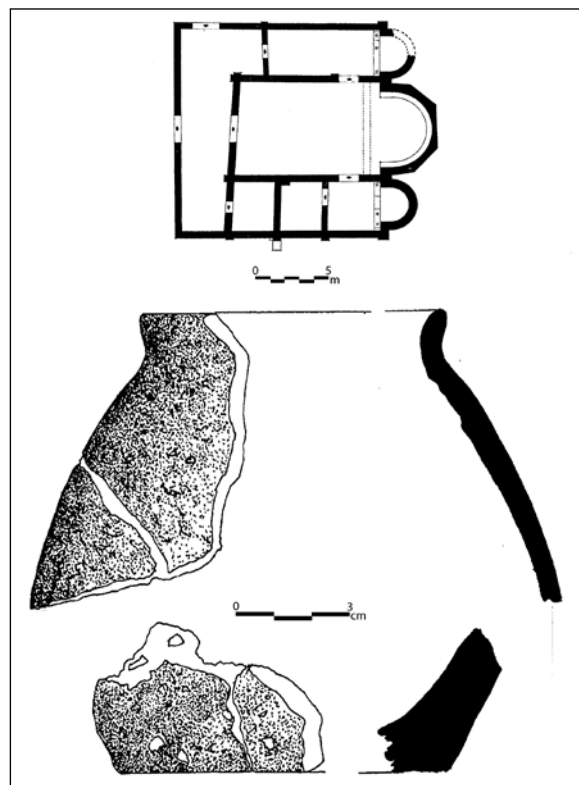
52 Karaman 1956, str. 107; Ljubinković 1966, str. 85.

53 Vinski 1954, str. 77, 80.

54 Marušić 1984, str. 44–46, 56–57.

Sl. 5 Lokacije najznačajnijih lokaliteta u istočnoj i sjevernoj jadranskoj regiji spomenutih u tekstu

Sl. 6 Žuziči–Muntajana, pokraj Poreča u Istri: plan bazilike i ručno rađena keramika povevana s posljednjim razdobljem okupacije (preuzeto iz: Marušić 1984.)

prepoznati kao praška keramika, bez obzira što su ta nalazišta datirana u kasno VII. i rano VIII. stoljeće na temelju keramike ukrašene češljastom valovnicom te nalaza metalnih i staklenih predmeta.⁵⁵ Do danas, jedna od najotpornijih zabluda je da su ručno rađene posude bez ukrasa i s ravnim rubovima različite i trebaju biti datirane prije dekorirane keramike, pa čak i prije keramike rađene na ručnom ili nožnom lončarskom kolu. Dio ručno rađene keramike s gradinskog nalazišta u Hemmambergu pokraj Jaunsteina u južnoj Austriji obično se prepoznao kao praška keramika (sl. 7).⁵⁶ No većina keramičkih nalaza na ovom nalazištu sastoji se od kombinacije ručno rađene keramike i keramike ukrašene češljastom valovnicom rađene na malom kolu (*tournette*).⁵⁷ Ruševine zapadne, dvostruke crkve ponovno su okupirane negdje u drugoj polovici VIII. stoljeća, što indiciraju nalazi dviju ostruga. Keramika s ovog nalazišta, dakle, ne može biti datirana u kasno VI. ili rano VII. stoljeće, i po

svemu sudeći nema ničega zajedničkog s tzv. praškom keramikom. Nalazi s drugih gradinskih naseobina koje su napuštene nedugo nakon godine 600. i ponovno nastanjene u kasnom VIII. ili ranom IX. stoljeću, ne osporavaju ovakvo razmišljanje. U Gradišću pokraj Bašlja u sjeverozapadnoj Sloveniji o naknadnoj okupaciji kasnoantičkoga lokaliteta svjedoči nalaz brončane kadionice iz sredine VIII. stoljeća, ostruge i stremeni iz IX. stoljeća te ostaci keramike s češljastom valovnicom.⁵⁸ Šiljak strjelice i željezno šilo, pronađeni u kosturnom grobu s kamenom arhitekturom u Sv. Pavelu nad Vrtovinom u zapadnoj Sloveniji, datiraju se u VII. ili VIII. stoljeće, te na osnovu toga koriste kao dokaz naknadnog naseljavanja kasnoantičkoga gradinskog lokaliteta.⁵⁹ Lijevani okov na kraju pojasa datiran u kasno VIII. ili rano IX. stoljeće poznat je iz Dunaja u sjeverozapadnoj Sloveniji,⁶⁰ dok su dva dru-

55 Tomičić 2001, str. 133. Za ranije datiranje naseobina u Mušičima i Žabljaku u sredinu VI. stoljeća vidi također Kovačević 1973, str. 148. Za kasnije datiranje vidi Sekelj-Ivančan, Tkalčec 2007, str. 177.

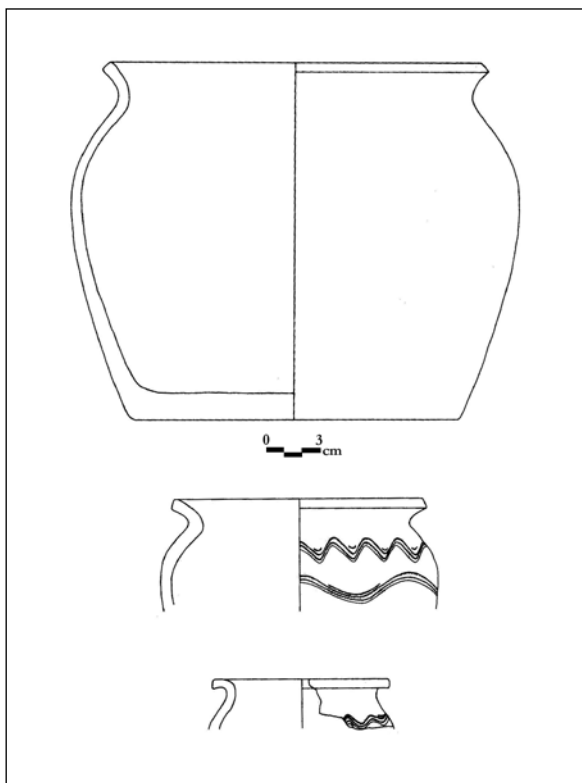
56 Ladstätter 2000, str. 159, citirajući M. Parczewskog za definiciju praške keramike.

57 Ladstätter 2000, str. 162–163.

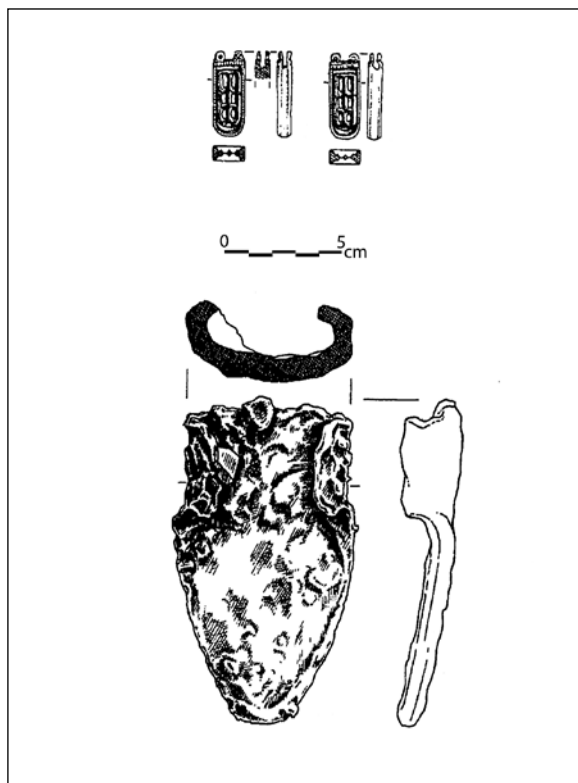
58 Pleterski, Knific 1999, str. 400; Bitenc, Knific 2001, str. 96–101. Za kasnoantičku pripadnost vidi Ciglencečki 2000, str. 107, 109.

59 Svolfšak 1985, str. 205, 218; 207 sl. 8/2, 3. Podjednako ranosrednjovjekovno, ali nešto kasnije groblje poznato je na mjestu kasnoantičke gradine u Svetoj gori pokraj Bistrice na Sutli, u istočnoj Sloveniji. Vidi: Korošec, Korošec 1973, str. 125–136.

60 Ciglencečki 1989–90, str. 158–159; 159, sl. 6. Dunajski pojanski okov primjerak je tipa koji je bio popularan

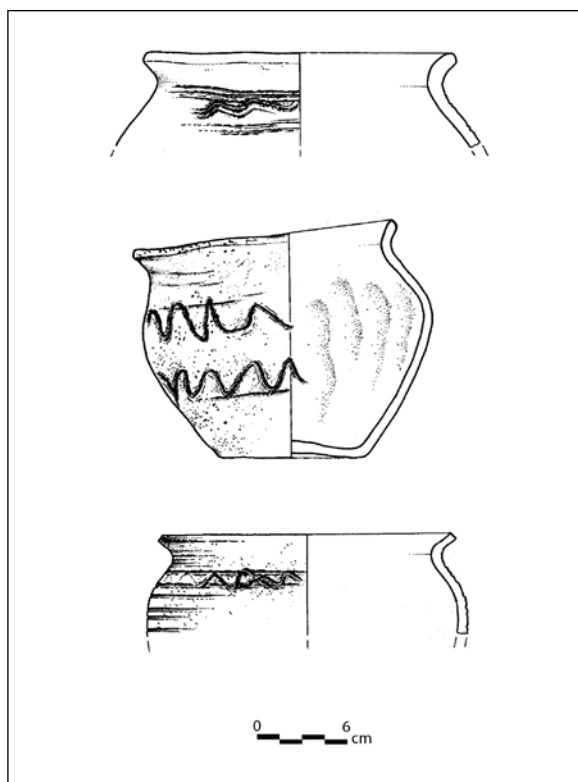
Sl. 7 Hemmaberg pokraj Jaunsteina, Koruška (Austrija): keramika iz zapadne dvojne crkve (preuzeto iz: Ladstätter 2000.)

Sl. 8 Hom u Sori pokraj Škofje Loke (Slovenija): kasnoavarski pojasni jezičac i raonik (preuzeto iz: Ciglenečki 1989.–90.)

ga ručno rađena primjerka, najtipičnija za kasnoavarsko razdoblje, pronađena na gradinskom nalazištu u Homu, pokraj Sore u središnjoj Sloveniji (sl. 8). Naposljetku, iskopavanja na kasnoantičkim gradinama kao što su Gorenji Mokronog u južnoj Sloveniji i Tinje u istočnoj Sloveniji, rezultirala su nalazima keramike ukrašene češljastom valovnicom koju definitivno moramo datirati u rani srednji vijek (sl. 9).⁶¹

Nedavne studije pokazale su znakovitu korelaciju između volumena i oblika posuda na mnogim

Sl. 9 Tinje u Loki pri Žusmu pokraj Šmarje pri Jelšah (Slovenija): primjer ukrašene keramike iz VIII.–IX. stoljeća, pronađene na kasnoantičkom gradin-

u kasnoavarskom razdoblju (tj. nakon godine 700.), ali također je moguće da je bio bizantskog podrijetla. Vidi Kiss 1999–2000, str. 414. Za Hom, vidi Ciglenečki, 1989–90, str. 151–153; T. I/12, 13. Oba pojasna okova iz Homa primjerci su Zábojnikova tipa 48 datiranog na sam kraj kasnoavarskog razdoblja (kasnoavarski IV), između 780. i 820, Zábojnik 1991, str. 241, 93 T. 14/48. U Tonovcovu gradu pokraj Kobarida u sjeverozapadnoj Sloveniji, tragovi ognjišta pronađeni su u ostacima središnje crkve. Pojasni okov i lijevana pojasna kopča povezani su s keramikom nađenom na ognjištu i oko njega, što sugerira datiranje oko godine 800. Vidi Ciglenečki 2005, str. 103.

61 Pleterski, Belak 2002, str. 98–103; Ciglenečki 2000, str. 33–35. Isto se odnosi i na Aničnikovo gradišće pokraj Jurišne Vasi, vidi Strmčnik–Gulić 1986, str. 113–114; Ciglenečki 2000, str. 90, sl. 98/4, 5, 7.

ranosrednjovjekovnim nalazištima.⁶² To je potvrđeno i etnografskim studijama, koje otkrivaju da se kolekcija keramičkih posuda u suvremenim zajednicama sastoji od 8 do 20 morfoloških tipova.⁶³ Ranosrednjovjekovna keramika vjerojatno je proizvođena na temelju “prototipskih oblika”, mentalnih modela keramičarovih preferencija za određene morfološke attribute, što se mogu prepoznati u posudama koje pripadaju istoj obitelji. Druge studije pokazuju kako, bez obzira na varijacije u veličini, funkcionalno ekvivalentne posude s različitih nalazišta pokazuju istovjetne proporcije.⁶⁴ Ručno rađene posude s ranosrednjovjekovnih nalazišta današnje Slovenije i Hrvatske tipično su asimetrične, što sugerira da tipološka analiza keramike temeljena na omjerima posuda treba imati prednost pred klasifikacijom utemeljenom na profilima posuda. Još jedna prednost uporabe omjera pri tipološkoj analizi jest što se uklanja problem izazvan razlikama u veličini.⁶⁵ U istočnoj se Europi najpopularniji pristup analizi oblika utemeljenom na omjerima posuda sastoji od brojnih temeljnih mjerenja umanjenih crteža posuda koja se dalje koriste da razviju varijable oblika u formi omjera između takvih mjerenja. Na taj način razvijena tipologija keramike smatra se kronološki osjetljivom i stoga se koristi za datiranje nalazišta. Ovaj je pristup dosad bio ozbiljno limitiran nemogućnošću da se odredi problem kovarijacije kao i zbog činjenice da su, bez konceptualnih alatki za multivarijabilnu analizu, neki znanstvenici samo spajali relevantna mjerenja ili omjere na dijagrame, kako bi producirali takozvane “morfološke skupine”.⁶⁶

Posljedica tih metodoloških problema je da tipologija slavenske keramike ostaje problematična. Najznačajniji problem predstavlja pretpostavka da

će metode analize dovesti do identifikacije misaonog predloška, kombinacije tehnologija, funkcionalnih, kognitivnih i kulturnih čimbenika, što je u očima mnogih arheologa bio specifikum samo za rane Slavene. Ideja mentalnog predloška nesumnjivo stoji iza intuitivno uspostavljenog praškog tipa keramike, ali se i dalje skriva iza, kako se čini, sofisticiranijih tehnika tipološke analize keramike kojima se koriste Gabriel Fusek u Slovačkoj, Michał Parczewski u Poljskoj ili Dagmar Jelinková i Nađa Profantová u Češkoj Republici.⁶⁷ Iako ne postoji slaganje oko pitanja koje proporcije definiraju prašku keramiku, općenito se pretpostavlja da su tipovi keramike definirani analitičkim metodama predstavljali kategorije znakovite za ranosrednjovjekovne keramičare i korisnike keramike. Drugim riječima, temeljni tipovi keramike uspostavljeni preko omjera posuda u isto su vrijeme bili oni koje su ranosrednjovjekovni žitelji prepoznavali na određenim lokalitetima. Gabriel Fusek obradio je kategorije uspostavljene na uzorku keramičkih posuda iz relativno velikog područja u Slovačkoj, a njegove je zaključke nedavno prihvatio slovenski arheolog Mitja Guštin za tipološko–kronološku klasifikaciju i datiranje keramike otkrivene na brojnim nalazištima u sjeveroistočnoj Sloveniji, u okolici Murske Sobote.⁶⁸ Zaključak koji se provlači kroz Guštinovu studiju, jest da su tipove keramike koje je Fusek identificirao prepoznavali ne samo žitelji srednjovjekovnoga sela u Slovačkoj nego i pripadnici udaljenih zajednica uz današnju granicu između Slovenije i Mađarske. Posljedica toga jest da se tipovi keramike sagledavaju bezuvjetno kao neka vrsta “zajedničkog jezika” slavenskih keramičara, materijalna kultura ekvivalentna jedinstvenom i zajedničkom slavenskom jeziku.

Znakovito je pripomenuti da su se svi pokušaji klasificiranja slavenske keramike fokusirali na regije gdje navodno nije bilo znakovite prisutnosti neslavenske populacije koju su nadolazeći Slaveni mogli zateći, ili na one regije u kojima bi se Slaveni mogli smatrati indigenima. “Čistoća” tako uspostavljenih tipova jamčila je uspješno raspoznavanje slavenske keramike na nalazištima gdje je postojala veća zastupljenost drugih kultura, kao u slučaju Balkana ili Karpatskog bazena. Ako su slavenski korisnici u prošlosti bili kadri prepoznati oblike slavenske keramike na bilo kojem lokalitetu, pretpostavljalo se da su neslaven-

62 Bialeková, Tírpáková 1983.

63 Hally 1986, str. 273 i 275. Arheološki eksperiment izveden u mjestu Březnom (Češka Republika) demonstrira dalje da sve operacije kuhanja neophodne za prehranu peteročlane obitelji zahtijevaju ne više od jedanaest keramičkih posuda različitih veličina, te tri drvene posude. Vidi Pleinerová 1986, str. 162; Pleinerová, Neustupný 1987, str. 90–101, 119, T. III.

64 Whallon 1982.

65 Froese 1985.

66 Gening 1973; Rusanova 1976, str. 10–11; Parczewski 1993, str. 31–32; Fusek 1994A; 1994B; Postić 1994, str. 15–16; Fusek 1995; Teodor 1996; 1998. Vidi također i Brisbane, Orton 2006, str. 5. Za kritiku ovog pristupa i nemogućnosti da se istodobno koristi na višestrukim varijablama, vidi Curta 2001B, str. 91–92.

67 Fusek 1994B; Parczewski 1993; Jelinková 1990; Kuna, Profantová 2005, str. 151–162.

68 Guštin 2004, str. 262.

ski korisnici u srednjodunavskoj regiji ili na Balkanu mogli podjednako uspješno identificirati prašku keramiku i namjerno izbjegavati korištenje proporcija posuda tipičnih za njezino definiranje. U regijama kulturnog kontakta dakle, pretpostavljano je postojanje više od jednog mentalnog preloška. Budući da je visoka razina unutarnje kohezivnosti mogla karakterizirati i slavenske i “indigene” tipove keramike, raznoliki mentalni predlošci time bi trebali biti lako prepoznatljivi i lako se međusobno razlikovati. To nikako *nije* slučaj s jadranskim regijama Slovenije i Hrvatske, koje su dugo smatrane ključnim regijama za razumijevanje kulturnog kontakta između Slavena i “indigene” populacije. Upravo nedostatak unutarnje kohezivnosti ovih loše definiranih mentalnih preložaka nedavno je naveo Antu Miloševića na zaključak da ručno rađena ranosrednjovjekovna keramika nije donesena u Hrvatsku iz neke udaljene slavenske prapostojbine na sjeveru nego predstavlja daljnji razvitak kasnoantičke keramike zastupljene na lokalnim nalazištima IV. i V. stoljeća, poput primjerice, keramike pronađene u Lučanima.⁶⁹ Doista, keramika nađena na tom lokalitetu toliko je slična keramici s ostalih hrvatskih nalazišta iz VII. i VIII. stoljeća da u nedostatku drugih predmeta lako može proći kao ranosrednjovjekovna ili “slavenska” keramika. Kao kontrast, treba pripomenuti da su varijacije u praškoj keramici s lokaliteta u južnoj Rumunjskoj ili Ukrajini znatno veće.⁷⁰

Nesklad između nejasno definirane praške keramike i suvremenih nastojanja da se matematički definiraju tipovi ručno rađene keramike iz VI. i VII. stoljeća trebao bi navesti mnogo veći broj znanstvenika da izraze svoju suzdržanost i iznesu primjedbe na dominantnu i tek pretpostavljeno točnu arheološku interpretaciju slavenske povijesti. S iznimkom Karamanovog pomalo izoliranog skepticizma trenutačni trend je da se multipliciraju i dalje kompliciraju metode službenog opisa i analize, bez napuštanja temeljne ideje o specifično slavenskom tipu keramike. Iz dosadašnjih istraživanja uopće nije jasno je li takav tip doista i postojao. Isto tako nije poznato gdje je i kada nastao i na koji se način proširio tako prostranim područjem od pripetskih močvara do Jadran-

skog mora, a da pri tom, u kontaktu s drugim kulturnim regijama, nije došlo do znakovitih promjena. Bez obzira na te ozbiljne nejasnoće, praška keramika postala je omiljenom etničkom oznakom za Slavene, keramički ekvivalent *ethnische Tracht* popularan među arheolozima koji tragaju za oznakama skupnih identiteta u arheološkom zapisu ranosrednjovjekovne Europe.⁷¹ “Prezentirana” u muzejima i luksuzno opremljenim monografijama, praška keramika postala je neopisiva i neodrediva, ali istovremeno i konkretan pokazatelj slavenskog etniciteta. Postavljena u taj kontekst, ona sada služi radikalno različitoj svrsi – klasičiranju ljudi, a ne predmeta.

Dok istraživačke perspektive “slavenske” keramike ostaju ukopane u misteriozne rasprave o tehnikama reprezentiranja oblika za pronalaženje i prikazivanje granica, ili podjednako sterilne rasprave o etničkoj atribuciji kategorija kreiranih tipološkom analizom – nedavno je došlo do novih postignuća u kronologiji lokaliteta s tzv. praškom keramikom. Nedavna objava rezultata iskopavanja u sjeveroistočnoj i središnjoj Sloveniji u sklopu izgradnje autoceste uključuje osam lokaliteta s više od 150 nalazišta na kojima je nađena “ranoslavenska” keramika.⁷² S iznimkom Nedelišća kraj Čakovca, nedaleko od slovensko-hrvatsko-mađarske tromeđe, u Hrvatskoj dosad ništa slično nije pronađeno.⁷³ Čak i u Sloveniji sa sigurnošću se može datirati samo nekoliko lokaliteta, pa je utoliko teže prihvatiti lakoću s kojom se u znanstvenoj literaturi nalazišta pripisuju najstarijoj fazi slavenske kulture (Murska Sobota I) i pretpostavljeno datiraju u kasno VI. ili rano VII. stoljeće.⁷⁴ Čvrsto uvjerenje da je prisutnost Slavena u Sloveniji dokumentirao Pavao Đakon, vodi k podjednako ukorijenjenom uvjerenju da praška keramika *mora* biti datirana prije VII. stoljeća. Arheolozi nastoje dokazati tu tvrdnju na osnovi pretpostavljenog kontakta između posljednje generacije indigenog pučanstva i prve generacije slavenskih imigranata na istim grobljima, kao što je

69 Milošević 1990, str. 337–339. Slično, Ivo Petricioli zastupao je mišljenje da keramičke žare otkrivene na paljevinском groblju Kašić–Maklinovo brdo ne pripadaju tipu praške keramike, već su lokalne kasnorimske proizvodnje. Vidi Petricioli 1983, str. 237.

70 Teodor 2005, str. 216, 217, sl. 6.

71 Vidi primjerice Zariņa 1959; Burmeister 1997; Ivanov 2000, str. 67–69. Za kritiku koncepta *ethnische Tracht* u njemačkoj arheologiji, vidi Fehr 2000.

72 Guštin 2002.

73 Bekić 2006, str. 203–251. Nalazi iz Blizne i Šarnjaka pokraj Varaždina datirani su kasnije, vidi Bekić 2008. Obrnuto, premda je datiranje radioaktivnim ugljikom BP 1423±28 kalibrirano u godinu 642., ranosrednjovjekovna pećnica pronađena u Đoti pokraj Virovitice nije dala relevantne nalaze, Sekelj–Ivančanin, Tkalčec 2008, str. 113–114, str. 114 sl. 2, str. 115, sl. 3.

74 Dulnicz 2007, str. 112; Kerman 2008, str. 47.

slučaj u Ptuju, Kranju ili na Bledu.⁷⁵ Primjerice, na Bledu je groblje iskopavano tijekom II. svjetskog rata i u najmlađim grobovima pronađene su naušnice s košarastim privjescima, slične onima iz Castel Trovina i iz Verone, datirane u razdoblje oko godine 600. ili malo nakon toga.⁷⁶ Detaljna tafonomska studija Andreja Pleterskog otkrila je fragmente ručno rađene keramike između grobova na Bledu, često skupa s ostacima kremacije i povremeno kremiranim ljudskim kostima. Bez obzira na činjenicu da neki ostaci keramike pokazuju tragove sporog lončarskog kola, Pleterski je ostatke tih urni pripisao praškoj keramici, datirajući je u isto vrijeme kao i kosturno groblje, dakle prije godine 600.⁷⁷ Postojanje paljevinskih grobova među kosturnim grobovima i ideja o koegzistenciji indigenoga i slavenskog stanovništva, nije dokumentirana ni na jednome groblju iz tog razdoblja u Sloveniji.⁷⁸ Svi grobovi iz kasnog VI. ili ranog VII. stoljeća su kosturni, neki od njih su iznimno bogati, poput primjerice grobova u Pločama – Ninu (pokraj crkve sv. Asela) ili na Stolića njivi u Golubiću pokraj Knina.⁷⁹ Također, nedavno se pojavila ideja da

mnoga od ranosrednjovjekovnih grobalja iskapanih u kontinentalnoj Hrvatskoj imaju zapravo dvije faze ukapanja, od kojih je najranija ona koja je reprezentirana kremacijama u urnama.⁸⁰ To bi moglo biti točno za Bled, gdje je groblje iz VIII.–IX. stoljeća pronađeno južno od onoga datiranog u VI. stoljeće. Možemo li onda i dalje smatrati VI. ili čak VII. stoljeće razdobljima za datiranje najstarijih naseobinskih nalazišta Slavena u Sloveniji i Hrvatskoj?

Prvi ranosrednjovjekovne grobovi u urnama slučajno su pronađeni 1967. u Kašiću, na rubu većega groblja sa 55 kosturnih grobova na Maklinovu brdu, u vinogradu stanovitog Stojana Drče, u hrvatskoj znanstvenoj literaturi poznatog zbog sađenja vinove loze na državnom zemljištu i nezainteresiranosti za arheološku znanost (sl. 10).⁸¹ Dok je voditelj iskapanja Janko Belošević na početku izišao s idejom o dva odvojena groblja, s incineracijama koje bi bile datirane prije inhumacije, Zdenko Vinski poslije je obrazlagao da se radi o biritualnom groblju koje bi trebalo datirati u VIII. i IX. stoljeće.⁸² Prihvatajući ideju Vinskog, Ante Milošević ukazao je da najmanje jedan od kosturnih grobova u Kašiću može biti datiran u prvu polovicu ili sredinu VII. stoljeća, jer je među nalazima iz tog groba pronađen srebrni, polumjesečasti perforirani pojasni privjesak (sl. 11).⁸³ Slični pojasni privjesci poznati su i na drugim lokalitetima na jadranskoj obali, potom u unutrašnjosti Albanije i Makedonije, kao i na lokalitetima što su povezani s tzv. Komani kulturom.⁸⁴ U Stonu na Pelješcu jedan polumjesečasti

75 Vidi, primjerice, Knific 1999, str. 317.

76 Kastelić 1960. Za datiranje košarastih naušnica iz groba 322/3, vidi Riemer 2000, str. 55–56.

77 Pleterski 2008, str. 61–66 i 160.

78 Groblje u Rifniku koincidira kronološki s bledskim, što indiciraju košaraste naušnice iz groba 86. Kako su te naušnice slične naušnicama iz groba 322/3 s Bleda, možemo ih datirati u kasno VI. ili rano VII. stoljeće, što čini grob 86 iz Rifnika jednim od najstarijih na nalazištu. Vidi Bolta 1981, str. 36; T. 15, T. 30/12. Sličnog datuma može biti i grob 2 s lokaliteta Vrajk–Gorenji Mokronog gdje je pronađena košarasta naušnica, Bavec 2003, str. 328; str. 329, sl. 3/1. Ni na jednom od grobalja VI. stoljeća ne nastavlja se s pokapanjem nakon godine 600. ili kratko nakon toga. U Kranju, posljednji grobovi datirani su u treću četvrtinu VI. stoljeća na temelju kratkih mačeva s damasciranim oštricama (grobovi 11 i 52) te pojasnog jezičca s ovalnom pločicom i tri zakovice (grob 613), vidi Šmid 1907, str. 59–60; str. 59, sl. 9/3980; Stare 1980, str. 108, str. 123; T. 23/9, T. 24/1, T. 128/8. Sličnog datuma je i ostava novca s Vrha pri Pahi, blizu Novog Mesta, a najmlađi novčić je langobardska imitacija kovana između 560. i 574., Demo 1994, str. 229–231.

79 Za Ploče–Nin i Golubiću pokraj Knina, vidi Bertelli et al. 2001, str. 270, 273, 283, i 284–285. Dvije naušnice s košarastim privjeskom nađene u Golubiću i njihove četiri analogije iz groba 41 u Ninu mogle bi se datirati u posljednju četvrtinu VI. stoljeća ili malo prije godine 600. Kosturni ukop u Golubiću također je rezultirao košarastom naušnicom tipa Allach, datiranom u kasno VI. ili rano VII. stoljeće. Znakovito bogatstvo grobnih priloga u Ninu i Golubiću podudara se s ostavom novca pronađenom u blizini podnih mozaika iz Vida pokraj Metkovića (Narona), vidi Marović 1988. Posljednji novčić iz te

ostave je *tremissis* kovan u vrijeme cara Mauricija, nakon 583./584. Većina drugih zlatnika pronađenih u Hrvatskoj su raniji primjerci, kovani u doba Tiberija II. (578.–582.), poput onih iz Senja i okolice, Dukat, Glavičić 1975, str. 192–193; Dukat, Mirnik, Neralić 1984, str. 48–49. Ostaje pomalo nejasno jesu li ostala groblja na teritoriju Hrvatske bila u upotrebi. Pojasna pločica tipa Sucidava–Beroe I B pronađena je u grobu 95, a križolike fibule iz grobova 114 i 177 s nalazišta Greblje–Knin mogu biti samo okvirno datirane u drugu polovicu VI. stoljeća, dok srebrna pojasna pločica iz groba 10 u Kašiću–Glavčurak, vjerojatno nije starija od godine 560. Vidi Vinski 1989, str. 64 T. XV/5; Simoni 1989, str. 92, 103, str. 115 T. XXX/3; T. XXXII/16; Belošević 1968, str. 240–241 i T. VII/3.

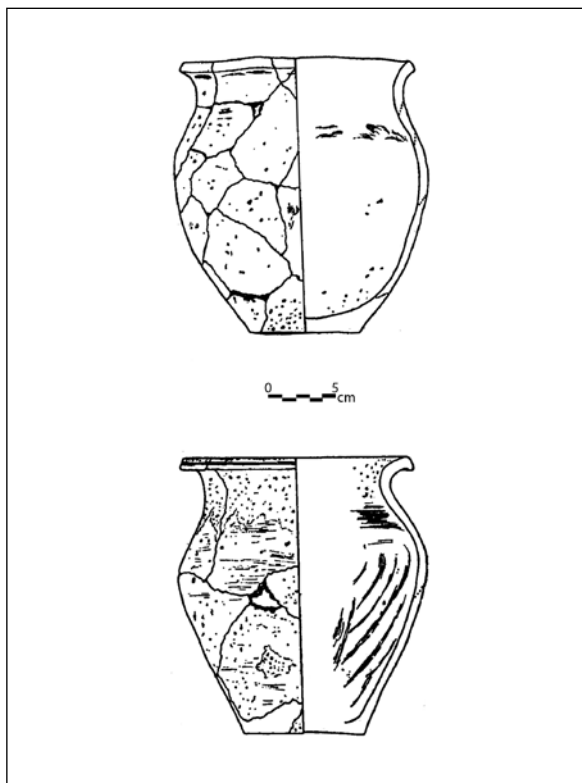
80 Sekelj–Ivančan, Tkalčec 2007, str. 171–173.

81 Belošević 1972.

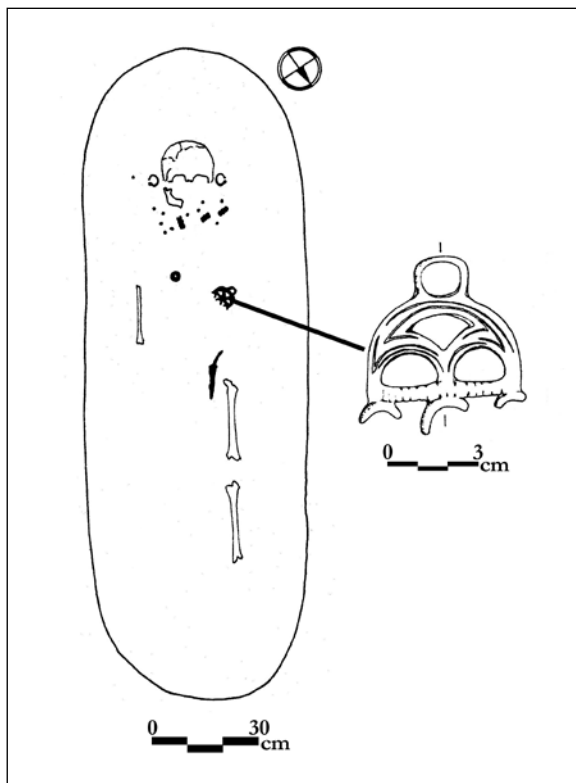
82 Vinski 1986, str. 200–201.

83 Milošević 2000, str. 106–107. Nalazi su iz groba 54, vidi Belošević 1980, T. XXXV/7–12.

84 Drvenik: Milošević 1989, T. I/2. Komani (Albanija): De-grand 1901, str. 263; Ippen 1907, str. 18, sl. 227/4a–b. Lezhë/Lješ (Albanija): Prendi 1979–80, str. 168 T. XXII/4. Sv. Erazmo (Makedonija): Malenko 1976, str. 234, sl. 14.

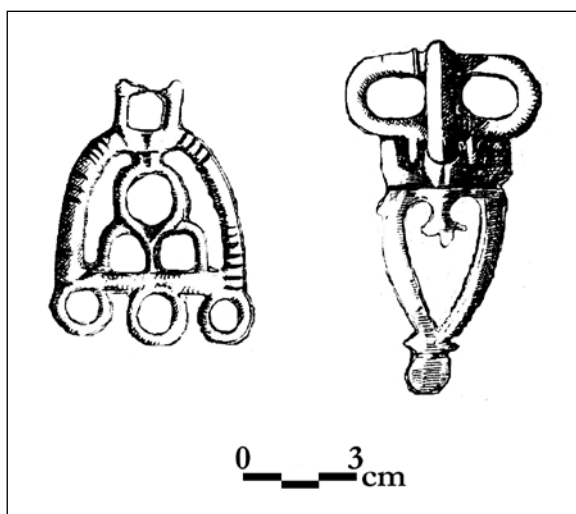

Sl. 10 Kašić – Maklinovo brdo (vinograd Stojana Drče) pokraj Zadra, urne (preuzeto iz: Belošević 1973.)

Sl. 11 Kašić – Maklinovo brdo pokraj Zadra, grob 54: tlocrt i polumjesečasti privjesak (preuzeto iz: Belošević 1982.)

pojasni privjesak povezan je s pojasnim privjeskom tipa Pergamon, datiran u prvu polovicu VII. stoljeća (sl. 12).⁸⁵ Dakle, uzevši u obzir ove analogije, grob 54 iz

Sl. 12 Ston na poluotoku Pelješcu (Hrvatska): pojasni jezičac i polumjesečasti privjesak (preuzeto iz: Kovačević 1960.)

Radolište (Makedonija): Malenko 1985, str. 334 T. XVI-II/4. Točna funkcija ovih privjesaka ostaje nepoznata, vidi Milošević 1995, str. 98, sa bilj. 7. Petrinec 2007, str. 80–81, nedavno je predložila mnogo kasnije datiranje (VIII. ili čak rano IX. stoljeće) ovih privjesaka na temelju navodne reprezentacije takvog privjeska na zidnoj fresci iz kapele sv. Zaharije u crkvi Santa Maria Antiqua u Rimu. No prijedlog se ne doima najuvjerljivijim. Ostavimo na stranu činjenicu da je freska datirana u VIII. stoljeće na osnovi stilističke analize, no objekt na koji se ukazuje kao na paralelan polumjesečastim privjescima, zapravo ne podsjeća na njih. Čak i autorica napominje da, dok se detalji jezičaca tzv. Hohenberg tipa mogu s lakoćom raspoznati u ovoj fresci, objekt koji visi s lančića ili tekstilne vrpce predstavlja tek shematski prikaz polumjesečastog privjeska. Ako je pojasni jezičac ožbukkan s takvim detaljem da ga suvremeni arheolog može lako prepoznati i tipizirati, ostaje pomalo nejasno zašto freskoslikar, kojemu su ovi privjesci morali biti poznati, ne može ožbukati i privjeske s podjednako delikatnim detaljima. Još značajnije je da su arheološki nalazi iz zatvorenih cjelina (Ston, grob 32 u Lješuu) neosporni: ni kopča tipa Pergamon, ni fibule Wernerovog tipa I C ne mogu biti datirane u VIII., a još manje u IX. stoljeće.

85 Kovačević 1960, sl. 43. Datiranje u rano VII. stoljeće potvrđeno je u skupnom nalazu iz groba 32 groblja u Lješuu, u kojemu je takav privjesak udružen s fragmentom “slav-

Kašića može se datirati u prvu polovicu VII. stoljeća. Time relativna kronologija inhumiranih i incineriranih grobova i dalje ostaje nejasna.⁸⁶ Raniji datum

venske” lučne fibule Wernerovog tipa I C. Vidi Prendi 1979–80, str. 129, i str. 167 T. XXI/2. Za kronologiju fibula Wernerovog tipa I C, vidi Curta 2008.

86 Štoviše, grob 54 lociran je na sjevernom rubu groblja, daleko od većine ostalih grobova. Njegova orijentacija jugozapad–sjeveroistok također je suprotna od orijenta-

kosturnih grobova ne implicira neminovno još ranije datiranje paljevinskih u tom groblju. Na lokalitetima gdje relativna kronologija inhumiranih i incineriranih grobova može biti uspostavljena s određenom sigurnošću, kremacije u urnama izgledaju kao da su mnogo kasnijeg datuma. Primjerice, u Dubravicama kod Skradina jedan od ukupno šest paljevinskih grobova u urni pronađen je tik do groba 34, koji je po svemu sudeći uništio raniji ukop urne.⁸⁷ Budući da je u kosturnom grobu pronađen solid iz vremena cara Konstantina V. Kopronima (741.–775.), paljevinski grob bi morao biti ranijeg datuma, možda iz prve polovice VIII. ili kasnog VII. stoljeća. Kalibrirani datumi mjerenja radioaktivnim ugljikom kremiranih ostataka pronađenih u dvije urne iz Duge ulice u Vinkovcima datirani su u razdoblje između 691. i 766. godine.⁸⁸

Slični zaključci mogu se izvući na temelju nalaza iz suprotnog kraja regije koju analizira ovaj rad, iz današnje Austrije. Kalibrirani datumi za dvije otpadne jame iz Sankt Ruprecht an der Raab datirani su u razdoblje 650.–770., odnosno 780.–985.⁸⁹ Vrlo slična keramika pronađena je nekih 40 kilometara jugozapadno, u Kombergu, gdje se datumi stavljaju između kasnog VII. i sredine IX. stoljeća.⁹⁰ Kako je nedavno napisao Erik Szameit, do danas u Koruškoj ili Štajerskoj nema nalaza koji bi sa sigurnošću mogli biti datirani u VII. stoljeće.⁹¹ Na drugoj strani austrijsko–slovenske granice, premda samo 60 kilometara daleko od Komberga, situacija je bitno drugačija. Iskopavanja iz 1999. i 2001. vezana za gradnju autoceste rezultirala su sa 82 nalaza u Novoj Tabli.⁹² Jedan od njih je nalaz ovalne, djelomično ukopane zemunice s ručno rađenom keramikom dekoriranom urezima i glinenim tavama (sl. 13).⁹³ U drugoj, djelomično ukopanoj zemunici, kao i u jednoj od otpadnih jama nađenih na lokalitetu, glinene tave povezane su s ručno rađenom keramikom

bez dekoracije.⁹⁴ Druga otpadna jama otkrila je ručno rađenu keramiku bez dekoracije, povezanu u nalazu s češljasto dekoriranom keramikom (sl. 14).⁹⁵ Datiranje u VII. stoljeće najranijeg razdoblja nastanjanja u Novoj Tabli sugerirano je zbog povezanosti ručno rađene neukrašene keramike s brončanom pojasnom kopčom, koja ima dobre analogije u srednjoavarskim nalazima jugozapadne Mađarske.⁹⁶ Na temelju serije nekalibriranih i neobjavljenih datiranja radioaktivnim ugljikom, Mitja Guštin nedavno je razvio ideju da se najranija keramika iz Nove Table mora datirati u drugu polovicu VI. st. ili u rano VII. stoljeće. Njegovu ideju prihvatio je poljski arheolog Marek Dulnicz, u nastojanju da dokaže prisutnost Slavena u zapadnoj Panoniji i na obroncima istočnih Alpa još u VI. stoljeću.⁹⁷ Najstarije dosad poznate glinene tave su one s rumunjskih lokaliteta, datirane u kasno VI. ili rano VII. stoljeće zbog povezanosti s kronološki osjetljivim predmetima kao što su lijevane fibule s pognutom drškom, Justinijanov novac, “slavenske” lučne fibule ili staklene kuglice s umecima u obliku oka.⁹⁸ No, u južnim i zapadnim krajevima karpatskog bazena ne postoje nalazi keramičkih tava koje bi sa sigurnošću mogle biti datirane u razdoblje rumunjskih.⁹⁹ U Mi-

cije sjeverozapad–jugostok većine ostalih grobova, vidi Sokol 2006, str. 55–56.

87 Šmalcelj 1992, str. 26; Krnčević 1998, str. 218.

88 Sekelj–Ivančan, Tkalčec 2007, str. 192. Sve urne nađene na ovom groblju rađene su na sporom lončarskom kolu, i ukrašene su češljastom valovnicom, osim urna iz grobova 1 i 10.

89 Schipper 1996, str. 71.

90 Hebert 1996, str. 67–70.

91 Szameit 2000, str. 516.

92 Guštin, Tiefengraber 2002, str. 46–47. Novija iskopavanja u Novoj Tabli 2007. i 2008. otkrila su još 23 takva nalaza, vidi Pavlovič 2008, str. 49.

93 Guštin, Tiefengraber 2002, str. 48.

94 Guštin, Tiefengraber 2002, str. 48 (kuća SZ 3 i otpadna jama SO 18), Pavlovič 2008, str. 49–51 (kuća SO 149A).

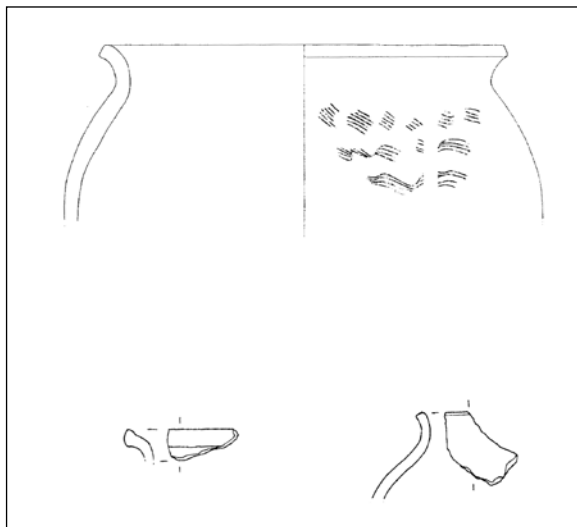
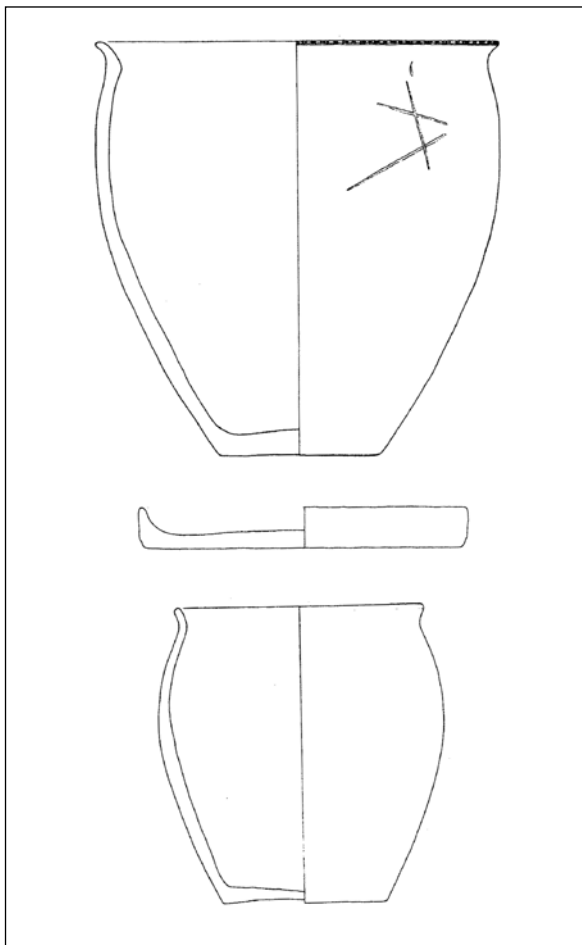
95 Guštin, Tiefengraber, 2002, str. 54 (otpadna jama 44).

96 Guštin 2008B, str. 55 sa sl. 3. Za analogije s pojasnim kopčama avarskog razdoblja vidi Garam 2001, T. 68; 69/1, 2, 4; 74/6; 94/3.

97 Guštin 2004, str. 259; Dulnicz 2007, str. 90–91, 122. Značajno je pripomenuti da datumi datiranja radioaktivnim ugljikom nisu dostupni za kuće SZ 1 i SZ 3 ili za otpadnu jamu 44. Datacije dobivene sa tri lokacije susjednog nalazišta u Močni pokraj Maribora, pripisane prvoj fazi naseljavanja (jame 1 i 2, te nalazište 9) su između 529. i 658., ali ostaje nejasno koji fragmenti keramike objavljeni do sada mogu biti pripisani kojem nalazištu. Dva fragmenta keramike specifično pripisane prvoj fazi naseljavanja imaju valovnice, uključujući i vertikalne ureze, koje ne možemo datirati u VI. stoljeće. Vidi Tica 2008, osobito str. 44, sl. 11–12, za dva keramička fragmenta s češljastom valovnicom.

98 Curta 2001A, str. 296.

99 Datacija radioaktivnim ugljikom koja je dobivena iz skupnog nalaza u SO 149A u Novoj Tabli (u kojemu je nađen fragment glinene tave) je BP 1582±27, kalibriranog datuma 431.–534. (68,3 % vjerojatnosti) ili 419.–542. (95,4 % vjerojatnosti). Razlike mogu biti objašnjene time što je ranosrednjovjekovni materijal pomiješan s kasnoantičkim, što jasno indicira fragment ruba posude iz rimskog doba pronađen skupa s glinenom tavom. Vidi Pavlovič 2008, str. 50. Štoviše, fragment glinene tave pronađen u jami SE 7/SE 24 iskopanoj u Popava II, pokraj Murske Sobote, nađen je skupa s keramikom ukrašenom češlja-

Sl. 14 Nova Tabla pokraj Murske Sobotе (Slovenija), otpadna jama 44: ručno rađena keramika i ukrašena keramika. Bez mjerila (preuzeto iz: Guštin, Tiefengraber, 2002.)

Sl. 13 Nova Tabla pokraj Murske Sobotе (Slovenija), kuća SZ 1: ručno rađena keramika. Bez mjerila (preuzeto iz: Guštin, Tiefengraber, 2002.)

hajlovcu (sjeverna Srbija) glinene tave su u nalazu vezane s dekoriranom keramikom koju možemo datirati u kasno VII., odnosno rano VIII. stoljeće.¹⁰⁰ Isto tako, glinene tave pronađene su u Mušićima pokraj Doboja u sjevernoj Bosni i Batkovićima (Jazbine pokraj Bijeljine) u Semberiji; oba nalazišta podjednako su kasnijeg datuma, vjerojatno iz VIII. stoljeća.¹⁰¹ U Biograticima pokraj Širokog Brijega u zapadnoj Hercegovini glinene tave pripadaju keramičkim nalazima povezanim s naknadnom okupacijom kasnoantičke gradine u VIII.–IX. stoljeću.¹⁰² Ove ostave keramike dale su i ručno rađenu keramiku ukrašenu urezima, dekoracijom koja se pojavljuje i u jednom od 38 nalazišta u Murskoj Soboti u Sloveniji iskopanih 2000. i 2001. godine.¹⁰³

stom valovnicom. Radiouglična starost je BP 1445±24, a kalibrirani datum 602.–641. (68,3 % vjerojatnosti) ili 572.–649. (95,4 posto vjerojatnosti). Vidi: Šavel 2008, str. 66–67; str. 68, sl. 12.

¹⁰⁰ Janković 1986, str. 446, sl. 2/8, 9.

¹⁰¹ Čremošnik 1975, str. 91, i T. VII/10, 11; Čremošnik 1977, str. 232 T. XIII/1, str. 233 T. IV/5–8, str. 250–251 T. VI/2.

¹⁰² Čremošnik 1987–88, T. VIII/2; T. XI/6.

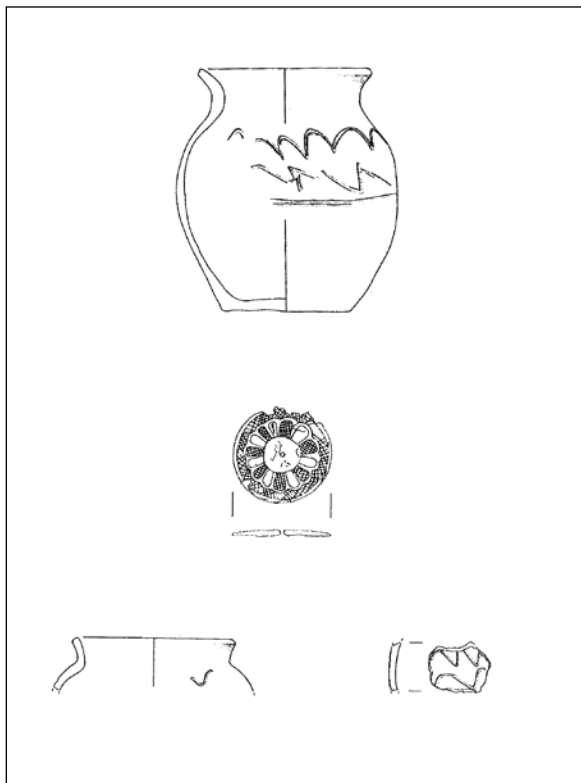
¹⁰³ Kerman 2002, str. 21 (nalazište 23). Nalazište 21 također

Poput glinenih tava, keramika s češljastom valovnicom pronađena zajedno s ručno rađenom keramikom na nekoliko drugih nalazišta u sjeveroistočnoj Sloveniji, također ukazuje na mnogo kasniji datum u VII. ili VIII. stoljeću. Uzmimo u obzir primjerice keramiku pronađenu u naseobini iskapanoj 2001. u Grofovskom, u predgrađu Murske Sobotе (sl. 15).¹⁰⁴ Uz keramiku s češljastom valovnicom na nalazištu je pronađena i željezna falera (ukrasni okov) s damasciranim ornamentom, koja ima velike sličnosti s kasnoavarskim nalazima iz kasnog VIII. stoljeća u Mađarskoj (sl. 16).¹⁰⁵ To je u suprotnosti s datiranjem radioaktivnim ugljikom BP 1345±30, kalibriranog da-

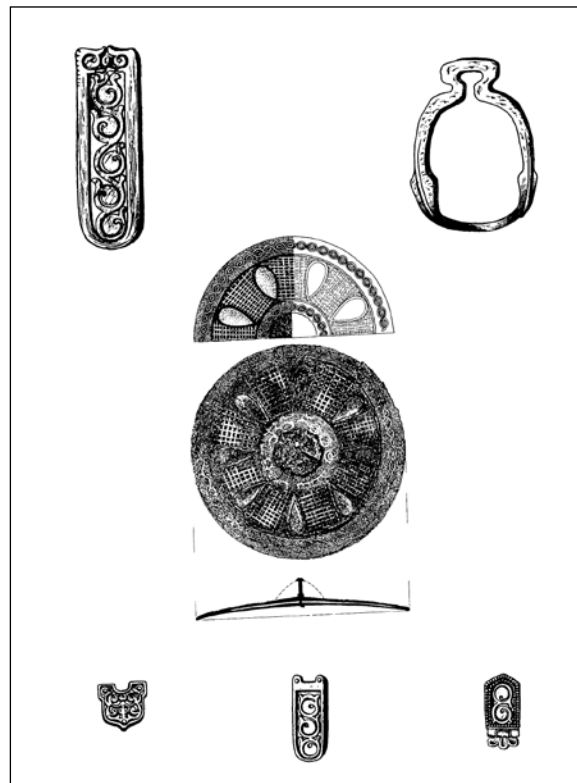
je produciralo fragmente glinenih tava.

¹⁰⁴ Novšak 2002A, str. 29–30 (SE 123).

¹⁰⁵ Szeged–Makkoserdő, grob 318 (konjanički ukop): Salamon 1995, str. 136–137, 162; 198 T. 26. Dvije velike željezne falere ukrašavale su uzde. Muški skelet sahranjen je blizu konjskog, skupa s pojasnom opracom, koja je uključivala remenski okov Zabošnjikovih tipova 57 i 98, koji mogu biti datirani u kasnoavarsko III. razdoblje (oko 750. do 780.), Zabošnjik 1991, str. 240, 297 T. 18/3, 302 T. 23/7. Analogije za falere s Grofovskog također su poznate s kasnoavarskih ukopa u Slovačkoj (Cifer–Pác i Uzd) i Srbiji (Čelarevo), Čilinská 1961, str. 346.

Sl. 15 Murska Sobota–Grofovsko (Slovenija), otpadna jama SE 123: ručno rađena keramika i željezna falera. Bez mjerila (preuzeto iz: Novšak 2002A.)

Sl. 16 Szeged–Makkoserdő (Mađarska), grob 318: pojasna oprava, željezna falera, i stremen. Različita mjerila (preuzeto iz: Salamon 1995.)

tuma 664. Vrlo slična ukrašena keramika pronađena je na drugom mikrolokalitetu s tog nalazišta datiranom radioaktivnim ugljikom BP 1366 ± 28 i kalibriranog u 660. godinu.¹⁰⁶ Ista keramika poznata je međutim i s otpadne jame u Dragomelju, u središnjoj Sloveniji, gdje je nekalibrirani datum procijenjen na razdoblje između 670. i 775.¹⁰⁷ Koliko sam informiran, najranija datacija za keramiku s češljastom valovnicom što je u nalazu povezana s ručno rađenom keramikom igdje u Sloveniji je godina 625., iz djelomično ukopane zemunice u Podgorici (sl. 17).¹⁰⁸ Takve nedosljednosti teško je objasniti, a ne može se isključiti ni mogućnost da su se stariji i noviji materijali pomiješali. To je suštinski bitno za najnovije radiougljik datume dobivene za keramičke ostave pronađene tijekom zaštitnih iskopa-

vanja prigodom gradnje autoceste u sjeveroistočnoj Hrvatskoj, u Nedelišću, nepunih 40 kilometara južno od Murske Sobote. Za keramičku ostavu iz jedne od otpadnih jama pronađene na lokalitetu (možda djelomično ukopana zemunica), kalibrirani datum dobiven analizom radioaktivnim ugljikom je 648.–662. Ostava uključuje i ostatke ručno rađene keramike bez ukrasa, povezane s kasnoantičkom keramikom, uključujući i posudu s otisnutim ukrasom, te keramiku s češljastom valovnicom, očevitno mnogo kasnijeg datuma.¹⁰⁹

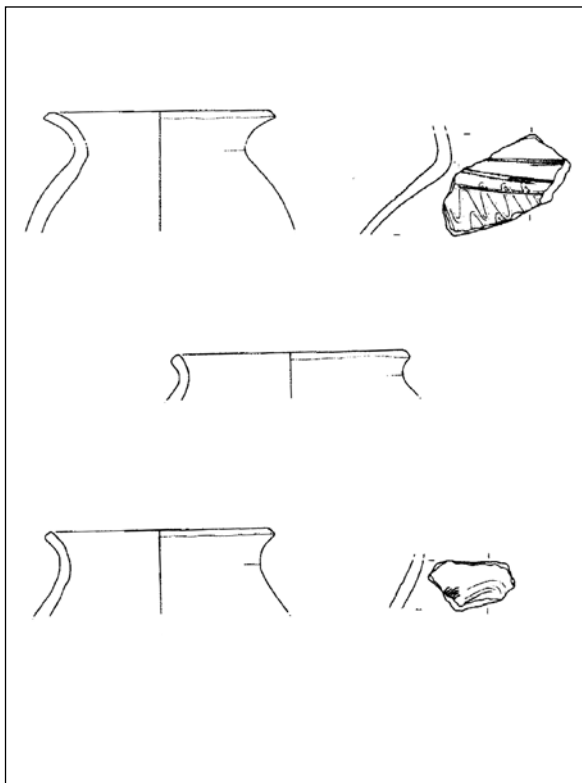
106 Novšak 2002A, str. 30–32 (nalazište 127).

107 Turk 2002, str. 83–85 (otpadna jama 550). U Popavi pokraj Murske Sobote keramika sa češljastom valovnicom slična onoj na Grofovskom pronađena je na lokaciji SZ 9 skupa s propelerskim pojasnim okovom Zabošnjikova tipa 157, koji je tipičan za kasnoavarsko razdoblje (oko 750.–780.). Kronologija nalaza dalje je potvrđena datiranjem radioaktivnim ugljikom BP 1263 ± 26 , kalibriranog datuma 691.–750. (58,7 % vjerojatnosti) ili 669.–782. (90,6 % vjerojatnosti). Vidi Cipot 2008, str. 60–61; str. 61, sl. 1–7. Vidi također Zabošnjik 1991, str. 239.

108 Novšak 2002B, str. 91–92 (nalazište SE 30, radiougljik datiranje BP 1452 ± 32).

Tablica preliminarnih rezultata ovog kratkog pregleda arheoloških dokaza pokazuje jasno da je većina spomenutih arheoloških skupina datirana u drugu polovicu VII. stoljeća (tablica 1). Dok se ukrašena keramika pojavljuje uglavnom u kasnijim skupinama, čini se da nema pregledne i čiste kronološke razlike između neukrašene “klasične” praške keramike i keramike s češljastom valovnicom. Vrlo je moguće da skupine u kojima neukrašena ručno rađena keramika dolazi u kombinaciji s glinenim tava-
ma, poput nalaza iz Murske Sobote – Kotara ili Nove Table, mogu biti datirane relativno kasno. U nedostat-

109 Bekić 2006, str. 210–215, str. 238, T. 6/1; str. 239, T. 7/1–4 i 6–8; str. 240, T. 8; str. 241, T. 9.

Sl. 17 Podgorica pokraj Črnuče (Slovenija), kuća SE 30: ručno rađena keramika i ukrašena keramika (preuzeto iz: Novšak 2002B.)

ku više kalibriranih datuma čini se nejasnim da li keramičke skupine u djelomično ukopanim zemunicama SZ 1 u Novoj Tabli (samo neukrašena keramika) i SE 30 u Podgorici (s ukrašenom keramikom) mogu doista biti interpretirane kao indikacije ranije, ali rijetko viđene okupacije ovih lokaliteta oko godine 600. ili tijekom prve polovice VII. stoljeća. Postojeći dokazi zapravo sugeriraju da takve skupine mogu biti kasnijeg datuma. To se dalje potvrđuje distribucijom nalaza što se sa sigurnošću mogu datirati u prvu polovicu VII. stoljeća u sjevernojadranskoj regiji, ali ne i u unutrašnjosti. Pojasne kopče tipova Pergamon, Sirakuza, Boly–Želovce ili Korint potječu ili iz obalnih gradova ili iz relativno velikih grobalja u sjevernoj i središnjoj Istri.¹¹⁰ Istarska groblja bila su interpretirana kao groblja vojnika bizantskih garnizona stacioni-

ranih u utverdama što su se protezale od južnog dijela poluotoka preko Učke i doline rijeke Mirne.¹¹¹ Jedini konjanički ukop s oružjem poznat u ovom razdoblju pronađen je također u istoj regiji.¹¹² Utvrđivanje i militarizacija sjevernih predjela Istre ukazuju na stalnu prijetnju napada sa sjevera, no ni jedan nalaz iz VII. stoljeća nije poznat iz koridora između doline Save oko Ljubljane, na sjeveru, i Tršćanskog zaljeva, na jugu.

Krajnji zaključak ove rasprave ne možemo izbjeći. Ne postoji čvrst dokaz za datiranje u VI. stoljeće bilo kojeg naselja ili groblja povezanog sa “slavenskom” ili tzv. praškom kulturom. Štoviše, interpretacija pokušaja da se keramika klasificira u određene tipove, kao i njezine etničke atribucije, moraju se ozbiljno razmotriti u svjetlu onoga što arheolozi danas znaju o proizvodnji keramike, stilističkim varijacijama i etničkim granicama. Zapravo, ne postoji ozbiljan dokaz koji bi omogućio da se keramika pronađena u današnjoj Sloveniji za koju se vjeruje da pripada praškom tipu poveže sa Slavenima, barem ne s onim Slavenima znanima papi Grguru Velikom ili Pavlu Đakonu. Ostavimo li po strani nesigurno lociranje slavenskog sela u Lopichis u epizodi iz *Povijesti Langobarda* Pavla Đakona, u pisanim vrelima ne postoji ni jedna informacija o političkoj situaciji iz ranog VII. stoljeća u regijama što se danas nalaze unutar teritorija današnje Slovenije, Hrvatske ili Bosne i Hercegovine.

Štoviše, ne postoji ni indikacija kojim su jezikom komunicirali žitelji naseobina iz VII. i VIII. stoljeća nedavno iskopavanih u sjevernoj i središnjoj Sloveniji te u sjevernoj Hrvatskoj. Samo se *pretpostavlja* da su govorili slavenskim jezikom, isto kao što lingvisti samo *pretpostavljaju* da su Sklavini i Anti, spomenuti u bizantinskim vrelima, govorili zajedničkim slavenskim jezikom. Takve pretpostavke ne mogu biti zajamčene i u svakom slučaju ne odgovaraju nekim zanimljivim lingvističkim fenomenima. Kontinuitet antičkih naziva naselja dugo je vremena poznat u Hrvatskoj i Sloveniji, kao primjerice *Poetovio* – Ptuj, *Celeia* – Celje, *Aquileia* – Akvileja ili *Salona* – Solin; lokalna slavenofona populacija te je nazive prihvatila i naknadno ih modificirala.¹¹³ U Koruškoj, većina mjes-

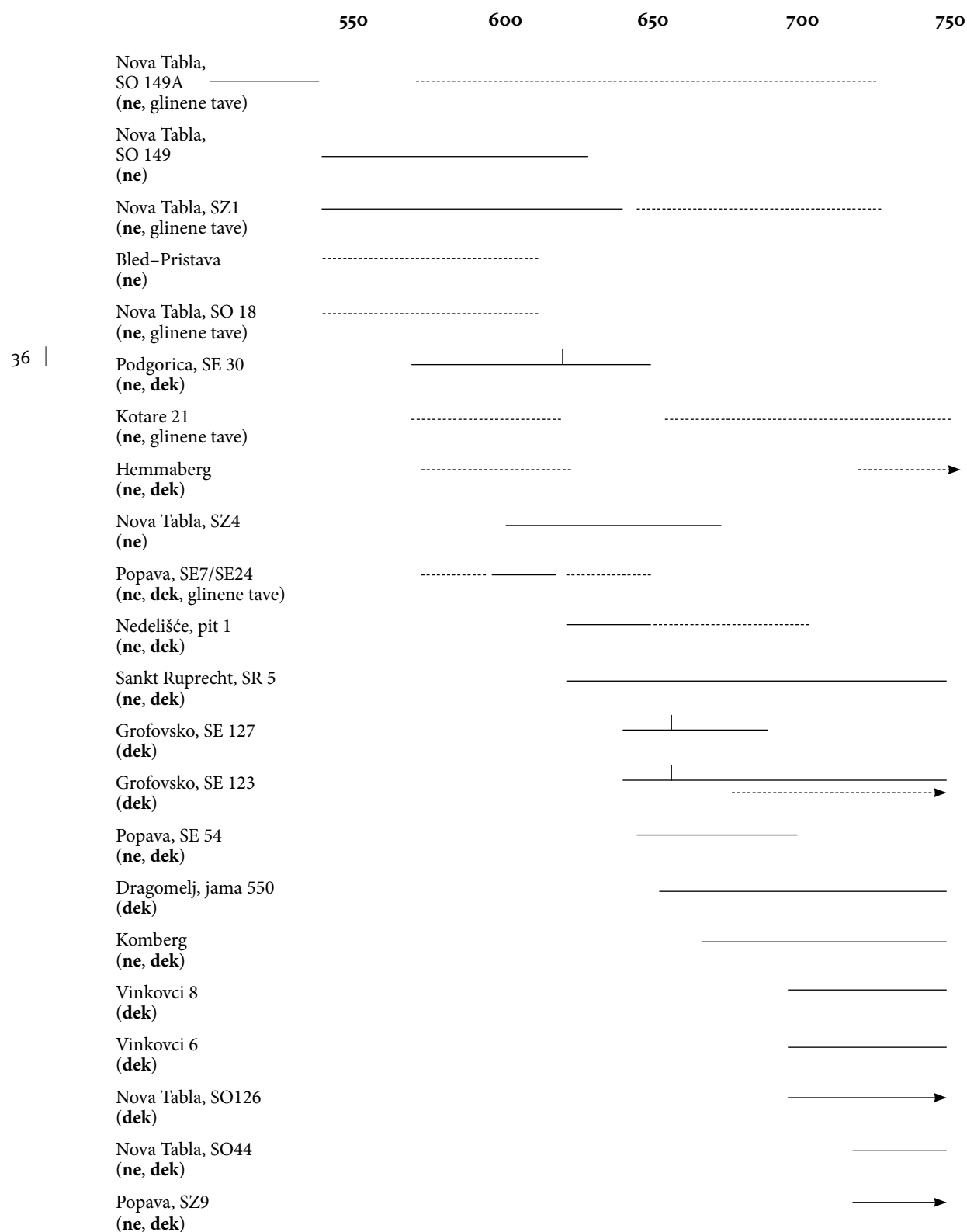
110 Ston: Kovačević 1960, str. 65, sl. 43 (tip Pergamon). Zadar: Belošević 1965, str. 147, 146 sl. 2, T. I/2 (tip Sirakuza). Nezakcij: Marušić 1980–81, str. 53–54, T. VIII/3–4 (tip Korint). Novigrad: Marušić 1962A, str. 165–166, T. V/1–2 (tip Korint), T. V/3 (tip Sirakuza). Poreč: Šonje 1962, str. 176, T. I/1 (tip Korint). Mejica u blizini Buzeta (Istra): Torcellan 1986, str. 64 (tip Sirakuza), str. 66, T. 14/4 (tip Boly–Želovce), str. 67, T. 17/4 (tip Korint). Veli Mlun pokraj Buzeta (Istra): Marušić 1967, str. 338, 347, T. VI/9 (tip Korint). Brkač pokraj Pazina (Istra): Marušić 1985, str. 31, T. II/1, str. 34, T. V/6 (tip Korint).

111 Torcellan 1986 str. 22; Marušić 1995, str. 9.

112 Brežac kraj Buzeta: Marušić 1962B, str. 455–461, 454, sl. 1, T. I–III.

113 Šašel 1988, str. 100–101, vidi također Šimunović 1996, str. 51–55.

Tablica 1: Kronologija asemblaža VI. – VIII. stoljeća u regiji sjevernog Jadrana

OPASKA: Precizna datiranja prikazana su crtom, a pretpostavljeni datumi isprekidanom crtom. Okomite crte označavaju datiranja radioaktivnim ugljikom, **ne** nedekoriranu keramiku, a **dek** dekoriranu keramiku.

ta sa slavenskim nazivima čini se da je nedavnog datuma, ali neka od njih germanskog podrijetla zapravo su adaptacije starijih slavenskih naziva.¹¹⁴ To sugerira postojanje nekoliko toponimskih “slojeva” koji korrespondiraju s različitim slavenskim zajednicama ili različitim razdobljima u povijesti lingvističkog kontakta između slavenofone i neslavenofone populacije u regiji. Ako se situacija u Hrvatskoj može uopće usporediti sa situacijom u istočnim Alpama, znakovito je pripomenuti kako se vjeruje da je “slavizacija” naziva antičkih mjesta u Iliriku počela tek u drugoj polovici VII. stoljeća, i da je nastavljena čitavo stoljeće nakon toga.¹¹⁵ Sudeći prema takvim dokazima, što je samo po sebi problematično, Danijel Džino nedavno je sugerirao da su indigeni žitelji nekadašnje rimske provincije Dalmacije “postali Slavenima” slično Britonima, koji su anglosaksonizirani u postrimskoj Britaniji jer “nisu mogli održavati kulturno–ideološki diskurs dovoljno privlačan za pridošlice, dok su političke i praktične prednosti proizišle iz promjene identiteta bile mnogo atraktivnije indigenom pučanstvu”.¹¹⁶ Drugim riječima, indigena populacija iz unutrašnjosti transformira svoj identitet i postaje Slavenima, kao posljedica toga što su žitelji obalnih gradova postali “Romanima” (pod bizantskom upravom), isključujući sve one što su živjeli izvan okolice obalnih gradova. Džino zaključuje da je proces “postajanja Slavenima” bio kompleksan preobražaj kulturn-

og habitusa u specifičnim političkim okolnostima što su razdvojile Ilirik od Mediterana i repositionirale ga ka kontinentu, na periferiji avarskog utjecaja. Džinov model ne objašnjava što se dogodilo s “indigenom populacijom” u VII. stoljeću, između napuštanja gradinskih lokaliteta i pojave prvih srednjovjekovnih sela. No model nudi alternativu dosadašnjoj interpretaciji arheoloških nalaza utemeljenoj na migracijskom modelu. Ako je, kako se sugerira, slavenski jezik korišten kao *lingua franca* unutar kasnoga Avarskog Kaganata, ne može biti slučajno da se baš u posljednjih pola stoljeća avarske povijesti (oko 750.–800.) utjecaj avarske materijalne kulture širi u današnju Sloveniju i Hrvatsku.¹¹⁷ No, bez obzira na to je li slavenski jezik došao u sjevernojadransku regiju posredstvom avarskog utjecaja ili pak nije, ne postoje indikacije da su ljudi za koje arheolozi vjeruju da su bili prvi slavenofoni u tom području, došli s nekog drugog područja.¹¹⁸ Ako ništa drugo, preispitivanje problema u svjetlu *Making of the Slavs*, snažno sugerira da Slaveni nisu morali migrirati iz neke udaljene prapostojbine da bi postali Slovencima ili Hrvatima.

114 Kronsteiner 2000; B. Mader 2004, str. 59–63.

115 Džino 2008, str. 196.

116 Džino 2008, str. 197.

117 Za slavenski jezik kao *lingua franca* unutar Avarskog Kaganata, vidi Curta 2004. Za Avare na jadranskoj obali, vidi Kovačević 1966.

118 Za slavensku migraciju iz sjevernih oblasti istočne Europe k jadranskoj obali vidi mapu u Pleterski, Knific 1999, str. 368.

SKRAĆENICE

AArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ANUBiH–CBI	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana
SHP	Starohrvatska prosvjeta, Split
Viz. izv.	Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, ur. F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić, L. Tomić, (Posebna izdanja Srpske Akademije Nauka 141/ Vizantološki institut 3), Beograd 1955.
ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

LITERATURA

Åberg 1919

N. Åberg, *Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala/Leipzig 1919.“

Bálint 1992

Cs. Bálint, *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üç Tepe (Sowj. Azerbajdžan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert*, u: *Awarenforschungen*, ur. F. Daim, Wien 1992, 309–406.

Bálint 2000

Cs. Bálint, *Byzantinisches zur Herkunftsfrage des vielteiligen Gürtels*, u: *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert*, ur. Cs. Bálint, Budapest 2000, 99–162.

Bálint 2006

Cs. Bálint, *Az ethnos a kora középkorban (a kutatás lehetőségei és korlátai)*, Századok, 140(2), Budapest 2006, 1–70.

Bavant 1984

B. Bavant, *La ville dans le nord de l'Illyricum (Pannonie, Mésie I, Dacie et Dardanie)*, u: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12–14 mai 1982)*, ur. V. Popović, Rome 1984, 245–288.

Bavant 1990

B. Bavant, *Les petits objets*, u: *Caričin Grad II. Le quartier sud-ouest de la ville haute*, ur. B. Bavant, V. Kondić, J.–M. Spieser, Beograd–Rome 1990, 191–257.

Bavec 2003

U. Bavec, *Predhodno poročilo o poznoantičnem grobišču na Vrajku v Gorenjem Mokronogu*, AV, 54, 2003, 325–330.

Bekić 2006

L. Bekić, *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina. Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb–Goričan i njezinim prilaznim cestama*, Zagreb 2006.

Bekić 2008

L. Bekić, *Usporedba keramike 8. stoljeća s Blizne i Šarnjaka kod Varaždina*, u: Guštin 2008A, 107–112.

Belošević 1965

J. Belošević, *Nekoliko ranosrednjovjekovnih metalnih nalaza s područja sjeverne Dalmacije*, Diadora, 3, Zadar 1965, 145–158.

Belošević 1968

J. Belošević, *Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašić kraj Zadra*, Diadora, 4, Zadar 1968, 221–246.

Belošević 1973

J. Belošević, *Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar*, Balcanoslavica, 1, Prilep 1972, 73–86.

Belošević 1980

J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća*, Zagreb 1980.

Belošević 1982

J. Belošević, *La nécropole paléocroate Kašić-Maklinovo brdo*, Inventaria archaeologica 28, Bonn 1982.”

Bernard 1998

A. Bernard, *La théorie des Vénètes en Slovénie. Problème d'histoire, d'historiographie ou d'idéologie?*, Revue des études slaves, 70(1), Paris 1998, 113–123.

Bertelli et al. 2001

C. Bertelli, G. P. Brogiolo, M. Jurković, I. Matejčić, A. Milošević, C. Stella (ur.), *Bizantini, Croati, Carolingi. Alba e tramonto di regni e imperi*, Milan 2001.

Bialeková, Tirpáková 1983

D. Bialeková, A. Tirpáková, *Preukázateľnosť používania rímskych mier pri zhotovovaní slovanskej keramiky*, Slovenská Archeológia, 31(1), Bratislava 1983, 121–147.

Birnbaum 1993

H. Birnbaum, *On the ethnogenesis and protohome of the Slavs: the linguistic evidence*, Journal of Slavic Linguistics, 1(2), Bloomington 1993, 352–374.

Bitenc, Knific 2001

P. Bitenc, T. Knific (ur.), *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*, Ljubljana 2001.

Bolta 1981

L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*, Ljubljana 1981.

Bor, Šavli, Tomažič 1989

M. Bor, J. Šavli, I. Tomažič, *Veneti naši davni predniki*, Ljubljana 1989.

Borkovský 1940

I. Borkovský, *Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury*, Praha 1940.

Borodin 1983

O. R. Borodin, *Slaviane v Italii i Istrii v VI–VIII vv.*, Vizantiiskii Vremennik, 44, Moskva, 1983, 48–59.

Bratož 1992

R. Bratož, *Nekatera nerešena in nerešijtve (?) vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju*, ZČ, 46, 1992, 297–307.

Bratož 2000

R. Bratož (ur.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze*, Ljubljana 2000.

Bratož 2005

R. Bratož, *Gli inizi dell'etnogenesi slovena. Fatti, tesi e ipotesi relativi al periodo di transizione dall'età antica al Medioevo nel territorio situato tra l'Adriatico e il Danubio*, u: *La cristianizzazione degli Slavi nell'arco alpino orientale (secoli VI–IX)*, ur. A. Tilatti, Roma 2005, 145–188.

Brisbane, Orton 2006

M. Brisbane, C. Orton, *The study of medieval ceramics from north-west Russia: a view from the West*, u: *The Pottery from Medieval Novgorod and its Region*, ur. C. Orton, London 2006, 1–11.

Burmestein 1997

S. Burmeisten, *Zum sozialen Gebrauch von Tracht. Aussagemöglichkeiten hinsichtlich des Nachweises von Migrationen*, Ethnographisch–archäologische Zeitschrift, 38(2), Berlin 1997, 177–203.

Cagnana, Amoretti 2005

A. Cagnana, V. Amoretti, *Sepulture slave altomedievali a San Martino di Ovaro (Carnia–Friuli). Documenti archeologici e paleoantropologia*, Archeologia medievale, 32, Firenze, 2005, 433–452.

Ciglencečki 1981

S. Ciglencečki, *Staroslovanske naselbine*, AV, 32, 1981, 591–593.

Ciglencečki 1989–90

S. Ciglencečki, *Prispevek k arheološki sliki Carneole v zgodnjerednjeveškem obdobju*, Histria Archaeologica 20–21, Pula 1995, 151–164.

Ciglencečki 2000

S. Ciglencečki, *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnjerednjeveška naselbina*, Ljubljana 2000.

Ciglencečki 2005

S. Ciglencečki, *L'insediamento fortificato su altura di Tonovcov grad presso Caporetto e i suoi dintorni in età romana e paleo-slava*, u: *La cristianizzazione degli Slavi nell'arco alpino orientale (secoli VI–IX)*, ur. A. Tilatti, Roma 2005, 93–108.

Cipot 2008

D. Cipot, *Zgodnjerednjeveški jami iz Popave i pri Lipovcih*, u: Guštin 2008A, 59–63.

Csallány 1961

D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Archaeologia Hungarica 31, Budapest 1961.

Curta 1997

F. Curta, *Slavs in Fredegar and Paul the Deacon: medieval 'gens' or 'scourge of God'?*, Early Medieval Europe, 6(2), Oxford 1997, 141–167.

Curta 1999A

F. Curta, *Hiding behind a piece of tapestry: Jordanes and the Slavic Venethi*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 47, Wiesbaden 1999, 1–18.

Curta 1999B

F. Curta, *Feasting with 'kings' in an ancient democracy: on the Slavic society of the Early Middle Ages (sixth to seventh century A.D.)*, Essays in Medieval Studies, 15, Chicago 1999, 19–34.

Curta 2001A

F. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge 2001.

Curta 2001B

F. Curta, *The Prague type: a critical approach to pottery classification*, Archaeologia Bulgarica, 5(1), Sofija 2001, 73–106.

Curta 2002

F. Curta, *Considerații privind conceptul de caracter etnic (etnicitate) în arheologia contemporană*, Arheologia medievală, 4, Reșița 2002, 5–25.

Curta 2004

F. Curta, *The Slavic lingua franca (Linguistic notes of an archaeologist turned historian)*, East Central Europe 31(1), Idyllwild CA 2004, 125–48.

Curta 2006

F. Curta, "Slavic" bow fibulae? Werner's class I D revisited, *AArchHung*, 57, 2006, 423–474.

Curta 2007

F. Curta, *Some remarks on ethnicity in medieval archaeology*, *Early Medieval Europe*, 15(2), Oxford 2007, 159–185.

Curta 2008

F. Curta, *Some remarks on "Slavic" bow fibulae of Werner's class I C*, *Slavia Antiqua*, 49, Warszawa 2008, 45–98.

Čilinská 1963

Z. Čilinská, *Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku*, *Slovenská Archeológia*, 11, Bratislava 1963, 325–346.

Čremošnik 1975

I. Čremošnik, *Die Untersuchungen in Mušiči und Žabljak. Über den ersten Fund der ältesten slawischen Siedlung in Bosnien*, *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums*, 5, Sarajevo 1975, 91–176.

Čremošnik 1977

I. Čremošnik, *Ranoslavensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine*, *Godišnjak ANUBiH-CBI*, XV/13, 1977, 227–304.

Čremošnik 1987–88

I. Čremošnik, *Rimsko utvrđenje na Gradini u Biograca kod Lištice*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 42–43, Sarajevo 1987–1988, 83–128.

Daim, Kaus, Tomka 2006

F. Daim, K. Kaus, P. Tomka (ur.), *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Burgenländische Landesausstellung 1996. Schloß Halbturn, 26. April–31. Oktober 1996*, Eisenstadt 2006.

Daim, Szameit 1996

F. Daim, E. Szameit, *Frühe Slawen im oberen Donau- und Ostalpenraum*, u: Daim, Kaus, Tomka 2006, 317–320.

Darden 2004

B. J. Darden, *Who were the Sclaveni and where did they come from?*, *Byzantinische Forschungen*, 28, Amsterdam 2004, 133–157.

Degrad 1901

A. Degrand, *Souvenirs de la Haute-Albanie*, Paris 1901.

Demo 1994

Ž. Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia, and Bosnia & Herzegovina*. Situla 32, Ljubljana 1994.

Dinchev 2007

V. Dinchev, *The fortresses of Thrace and Dacia in the early Byzantine period*, u: *The Transition to Late Antiquity on the Danube and Beyond*, ur. A. G. Poulter, Oxford 2007, 479–546.

Dukat, Glavičić 1975

Z. Dukat, A. Glavičić, *Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice*, *Senjski zbornik* 6, Senj 1975, 167–198.

Dukat, Mirnik, Neralić 1984

Z. Dukat, I. Mirnik, J. Neralić, *Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice (II)*, *Senjski zbornik* 10–11, Senj 1984, 48–51.

Dulinicz 2007

M. Dulinicz, *Wczesnosłowiańskie obiekty archeologiczne na południe od Karpat, Sudetów i Rudaw dątowane metodami bezwzględnyymi*, *Archeologia Polski*, 52, Warszawa 2007, 81–130.

Dzino 2008

D. Dzino, "Becoming Slav", "becoming Croat": new approaches in the research of identities in post-Roman Illyricum, *Hortus Artium Medievalium* 14, Zagreb-Motovun 2008, 195–206.

Eriksen 1991

Th. H. Eriksen, *The cultural contexts of ethnic differences*, *Man*, 26, London 1991, 124–144.

Fehr 2000

H. Fehr, *Hans Zeiss, Joachim Werner und die archäologischen Forschungen zur Merowingerzeit*, u: *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995*, ur. H. Steuer, Berlin–New York 2000, 311–415.

Froese 1985

P. Froese, *Pottery classification and sherd assignment*, u: *Decoding Prehistoric Ceramics*, ur. B. A. Nelson, Carbondale–Edwardsville 1985, 229–242.

Fusek 1994A

G. Fusek, *Analyse der Formen des handgemachten Keramikgeschirrs als Beitrag zur relativen Chronologie*, u: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, 25.–27. Mai 1993*, ur. Č. Staňa, Brno 1994, 19–27.

Fusek 1994B

G. Fusek, *Slovensko vo včasnoslovanskom období*, Nitra 1994.

Fusek 1995

G. Fusek, *Formanalyse vollständiger Gefäße oder ein weiterer Versuch, frühmittelalterliche Keramikgefäße aus der Slowakei zu klassifizieren*, u: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagung in Mikulčice, 24.–26. Mai 1994*, ur. L. Polaček, Brno 1995, 15–33.

Fusek 2008

G. Fusek, *Frühe Slawen im Mitteldonauegebiet*, u: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008*, ur. J. Bemann, M. Schmauder, Bonn 2008, 645–656.

Garam 1995

É. Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*, Budapest 1995.

Garam 2001

É. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Budapest 2001.

Gardiner 1983

K. H. J. Gardiner, *Paul the Deacon and Secundus of Trento*, u: *History and Historians in Late Antiquity*, ur. B. Croke, A. Emmett, Sydney 1983, 147–154.

Gening 1973

V. F. Gening, *Programma statisticheskoi obrabotki keramiki iz arkeologicheskikh raskopok*, Sovetskaia Arkheologija 1/1973, Moskva, 114–135.

Gening 1987

V. F. Gening, *Arkheologicheskaja kul'tura – social'no-istoricheskii organizm – centra'naja kategorija poznaniia arkeologii (k razrabotke teorii arkeologicheskoi kul'tury)*, u: *Issledovanie social'no-istoricheskikh problem v arkeologii. Sbornik nauchnykh trudov*, ur. S. V. Smirnov, V. F. Gening, Kiev 1987, 6–35.

Godelier 1986

M. Godelier, *The Making of Great Men. Male Domination and Power Among the New Guinea Baruya*, Cambridge–Paris 1986.

Gołąb 1983

Z. Gołąb, *The ethnogenesis of the Slavs in the light of linguistics*, u: *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists*, ur. M. S. Flier, Columbus OH 1983, 131–146.

Goldstein 2005

I. Goldstein, *Discontinuity/continuity in Croatian history from the sixth to the ninth century*, u: *L'Adriatico della tarda Antichità all'età carolingia. Atti del convegno di studio Brescia 11–13 ottobre 2001*, ur. G. Brogiolo, P. Delogu, Roma 2005, 195–211.

Grafenauer 1952

B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in državi Karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952.

Grafenauer 1964

B. Grafenauer, *Slovanski naselitveni valovi na Balkanski polotok*, ZČ, 18, 1964, 219–227.

Grafenauer 1969

B. Grafenauer, *Proces doseljavanja Slovena na Zapadni Balkan i u istočne Alpe*, u: *Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena"*, održan 24–26. oktobra 1968 u Mostaru. Specijalna izdanja ANUBiH–CBI XII/4, ur. A. Benac, Sarajevo 1969, 29–55.

Grafenauer 1970–71

B. Grafenauer, *Naselitev slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, AV, 21–22, 1970–1971, 7–32.

Grafenauer 1988

B. Grafenauer, *Ob tisočtirstoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje*, in: *Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardum)*, ed. F. Bradač, B. Grafenauer, K. Gantar, Maribor 1988, 341–422.

Guštin 2002

M. Guštin (ur.), *Zgodnji slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp*, Ljubljana 2002.

Guštin, Tiefengraber 2002

M. Guštin, G. Tiefengraber, *Oblike in kronologija zgodnjesrednjeveške lončanine na Novi tabli pri Murski Soboti*, u: Guštin 2002, 46–64.

Guštin 2004

M. Guštin, *Začetki slovanskega naseljevanja na Slovenskem*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 75(2–3), Maribor 2004, 253–265.

Guštin 2008A

M. Guštin (ur.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*, Ljubljana 2008.

Guštin 2008B

M. Guštin, *Slovansko skeletno grobišče na ledini Nova tabla pri Murski Soboti*, u: Guštin 2008A, 53–57.

Hakenbeck 2007

S. E. Hakenbeck, *Situation ethnicity and nested identities: new approaches to an old problem*, Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History, 14, Oxford 2007, 19–27.

Hally 1986

D. Hally, *The identification of vessel function: a case study from northwest Georgia*, American Antiquity, 51(2), Menasha WIS 1986, 267–295.

Hauptmann 1915

L. Hauptmann, *Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 36, Wien 1915, 229–287.

Hauptmann 1927–28

L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, Byzantion, 4, Brusells 1927–1928, 137–170.

Hauptmann 1956

L. Hauptmann, *Die Frühzeit der West- und Südslawen*, u: *Frühes Mittelalter*, ur. F. Altheim, Bern 1956, 301–331.

Häusler 1988

A. Häusler, *Protoindoeuropäer, Baltoslawen, Urslawen. Bemerkungen zu einigen neueren Hypothesen*, Zeitschrift für Archäologie, 22, Berlin 1988, 1–11.

Hebert 1996

B. Hebert, *Zu Neufunden frühmittelalterlicher Siedlungskeramik aus der Steiermark*, Archäologie Österreichs, 7, Wien 1996, 67–70.

Heather 2008

P. Heather, *Ethnicity, group identity, and social status in the Migration Period*, u: *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, ur. I. H. Garipzanov, P. J. Geary, P. Urbańczyk, Turnhout 2008, 17–49.

Hilberg 2003

V. Hilberg, *Die westbaltischen Stämme und die über-regionale Kulturaustausch in der Ostseeregion zur Merowingerzeit*, Bodendenkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern: Jahrbuch, 51, Berlin 2003, 295–319.

Ippen

Th. Ippen, *Denkmäler verschiedener Altersstufen in Albanien*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, 10, Wien–Sarajevo 1907, 3–70.

Ivanov 1976

V. V. Ivanov, *Iazyk kak istochnik pri etnogeneticheskikh issledovaniiah i problematika slavianskikh drevnostei*, u: *Voprosy etnogeneza i etnicheskoj istorii slavian i vostochnykh romancev*, ur. V. D. Koroliuk, Moskva 1976, 30–47.

Ivanov 1999

V. A. Ivanov, *Dekor rannebulgarskogo kostiuma kak etnograficheskii priznak*, u: *Problemy pervobytnoi i srednevekovoi arkheologii. Tezisy dokladov pervykh Khalikovskikh chtenii*, ur. P. N. Starostin, Kazan' 1999, 67–69.

Janković 1986

Đ. Janković, *Le site d'habitation médiéval Kula près du village Mihajlovac*, Đerdapske sveske, 3, Beograd 1986, 443–446.

Jarak 2006

M. Jarak, *Smjernice u razvoju srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj*, Opuscula Archaeologica 30, Zagreb 2006, 183–224.

Jelínková 1990

D. Jelínková, *K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě*, u: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy*, u: *Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika*, ur. V. Nekuda, Brno 1990, 251–281.

Kaczanowski, Parczewski 2006

P. Kaczanowski, M. Parczewski (ur.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001*, Kraków 2005.

Karaman 1956

Lj. Karaman, *Glossen zu einigen Fragen der slawischen Archäologie*, Archaeologia Jugoslavica 2, Beograd 1956, 101–110.

Kastelič 1960

J. Kastelič, *Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o iskopavanjih leta 1949 in 1951*, Ljubljana 1960.

Kerman 2002

B. Kerman, *Staroslovanska naselbina Kotare – baza pri Murski Soboti*, u: Guštin 2002, 17–26.

Kerman 2008

B. Kerman, *Zgodnjeslovanske najdbe z najdišča Pod Kotom–sever pri Krogu*, u: Guštin 2008A, 47–48.

Kidd, Pekarskaya 2005

D. Kidd, L. Pekarskaya, *New insight into the hoard of 6th–7th century silver from Martynovka*, u: *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle*, ur. F. Vallet, M. Kazanski, Saint–Germain–en–Laye 2005, 351–360.

Kidd, Pekarskaya 1996

D. Kidd, L. V. Pekarskaya, *Der Silberschatz von Martynivka (Martynovka)*, u: Daim, Kaus, Tomka 1996, 204–209.

Kiss 1999–2000

G. Kiss, *Die spätawarenzeitlichen Riemenzunge mit Knopfende*, AArchHung, 51, Budapest 1999–2000, 411–418.

Knific 1999

T. Knific, *Carniola Sclavorum patria: autochtons, invaders, neighbors*, u: *Istoriia i kul'tura drevnikh i srednevekovykh slavian*, ur. V. V. Sedov, Moskva 1999, 314–323.

Koder 2002

J. Koder, *Anmerkungen zum Slawen–Namen in byzantinischen Quellen*, Travaux et mémoires du Centre de recherches d'histoire et civilisation byzantines, 14, Paris 2002, 333–346.

Kollautz 1965

A. Kollautz, *Awaren, Langobarden und Slawen in Noricum und Istrien*, Carinthia, 155, Klagenfurt 1965, 619–645.

Korošec 1951

J. Korošec, *Delitev Slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji*, AV, 2, 1951, 134–155.

Korošec, Korošec 1973

P. Korošec, J. Korošec, *Svete gore bei Bizeljsko in frühslawischer Zeit*, Balcanoslavica, 2, Prilep 1973, 125–136.

Kos 1931

M. Kos, *K poročilom Pavla Diakona o Slovencih*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 26, Maribor 1931, 202–216.

Kovačević 1960

J. Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti (od IV. do početka VII. veka)*, Novi Sad 1960.

Kovačević 1966

J. Kovačević, *Avari na Jadranu*, u: *Materijali III: Referati sa simpozijuma praistorijske i srednjevekovne sekcije Arheološkog Društva Jugoslavije*, ur. N. Tasić, Beograd 1966, 53–81.

Kovačević 1973

J. Kovačević, *Les Slaves et la population dans l'Illyricum*, u: *Berichte über den II. internationalen Kongreß für slawische Archäologie*. Berlin, 24.–28. August 1970, ur. J. Herrmann, K.–H. Otto, Vol. 2, Berlin 1973, 143–151.

Krnčević 1998

Ž. Krnčević, *Srednjovjekovna arheološka nalazišta na šibenskom području*, u: *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka. Znanstveni skup Šibenik, 18.–20. listopada 1995*, ur. B. Čečuk, Zagreb 1998, 197–225.

Kronsteiner 2000

O. Kronsteiner, *Sind die slawischen Ortsnamen Österreichs slawisch, alpenlawisch oder slowenisch?* u: Bratož 2000, 787–800.

Kühn 1981

H. Kühn, *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit im Mitteldeutschland*, Graz 1981.

Kuna, Profantová 2005

M. Kuna, N. Profantová, *Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách*, Praha 2005.

Ladstätter 2000

S. Ladstätter, *Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen. Eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg*, Wien 2000.

Lech 2000

J. Lech, *Kultura archeologiczna. Z dziejów jednego pojęcia*, u: *Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa*, ur. S. Tabaczyński, Warszawa 2000, 151–183.

Lozinski 1964

Ph. Lozinski, *The name "Slav"*, u: *Essays in Russian History. A Collection Dedicated to George Vernadsky*, ur. A. D. Ferguson, A. Levin, Hamden CT 1964, 19–32.

Lucy 2005

S. Lucy, *Ethnic and cultural identities*, u: *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity, and Religion*, ur. M. Díaz–Andreu, S. Lucy, London–New York 2005, 86–109.

Lutovský 2007

M. Lutovský, *Počátky slovanského osídlení Čech, několik úvah nad archeologií pražské kotliny v 6.–8. století*, u: *Na prahu poznání českých dejin. Sborník prací k počtě Jiřího Slámy*, Praha 2007, 69–81.

Ljubinković 1966

M. Ljubinković, *Problemi arheoloških istraživanja VI–VII veka u Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na probleme slovenske arheologije*, u: *Materijali III: Referati sa simpozijuma praistorijske i srednjevekovne sekcije Arheološkog Društva Jugoslavije*, ur. N. Tasić, Beograd 1966, 83–99.

Mader 2004

B. Mader, *La prima menzione di Gorizia e gli insediamenti slavi in Friuli. Note toponomastiche e archeologiche*, u: *Da Ottone III a Massimiliano I. Gorizia e i conti di Gorizia nel Medioevo*, ur. S. Cavazzo, Mariano del Friuli 2004, 51–66.

Malenko 1976

V. Malenko, *Novi arkeološki naodi na lokalitetite "Kozluk", "Gabavci" i "Sv. Erazmo"*, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 2, Prilep 1976, 219–235.

Malenko 1985

V. Malenko, *Ranosrednovjekovna materijalna kultura vo Okhrid i Okhridsko*, u: *Okhrid i Okhridsko niz istorijata*, ur. M. Apostolski, Skopje 1985, 269–315.

Mamzer 2005

H. Mamzer, *Kultura arheologiczna jako wspólnota interpretacyjna*, u: Kaczanowski, Parczewski 2005, 51–64.

Mano–Zisi 1958

Đ. Mano–Zisi, *Iskopavanja na Caričinom Gradu 1955. i 1956. godine*, *Starinar*, 7–8, Beograd 1958, 311–328.

Margetić 1983

L. Margetić, *Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste 1983.

Marović 1988

I. Marović, *A hoard of Byzantine gold coins from Narona*, u: *Studia Numismatica Labacensia. Alexandro Jeločnik oblata*, ur. P. Kos, Ž. Demo, Ljubljana 1988, 295–316.

Marušić 1957

B. Marušić, *Slavensko–avarski napadi na Istru u svjetlu arheološke građe*, *Peristil*, 2, Split 1957, 63–70.

Marušić 1962A

B. Marušić, *Neki nalazi iz vremena seobe naroda u Istri*, *Jadranski zbornik*, 5, Rijeka–Pula 1962, 159–175.

Marušić 1962B

B. Marušić, *Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču i kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri*, *Arheološki radovi i rasprave*, 2, Zagreb 1962, 453–469.

Marušić 1967

B. Marušić, *Nekropole VII. i VIII. stoljeća u Istri*, *AV*, 18, 333–347.

Marušić 1980–81

B. Marušić, *Varia archaeologica prima*, *Histria archaeologica*, 11–12, Pula 1980–1981, 31–66.

Marušić 1984

B. Marušić, *Povodom nalaza staroslavenske keramike u Istri*, *SHP*, ser. III, 14, 1984, 41–76.

Marušić 1985

B. Marušić, *La necropoli altomedievale sul colle Vrh presso Brkač (S. Pancrazio)*, *Građa i rasprave* 13, Pula 1985, 15–47.

Marušić 1995

B. Marušić, *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća)*, Pula 1995.

Milošević 1989

A. Milošević, *Komanski elementi i pitanje kasnoantičkog kontinuiteta u materijalnoj kulturi ranosrednjovjekovne Dalmacije*, *Diadora*, 11, Zadar 1989, 347–362.

Milošević 1990

A. Milošević, *Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji*, *Diadora*, 12, Zadar 1990, 327–369.

Milošević 1995

A. Milošević, *Komanski elementi i pitanje kasnoantičkog kontinuiteta u materijalnoj kulturi ranosrednjovjekovne Dalmacije*, u: *Etnogeneza Hrvata*, ur. N. Budak, Zagreb 1995, 97–104.

Milošević 2000

A. Milošević, *Karolinški utjecaji u Hrvatskoj kneževini u svjetlu arheoloških nalaza*, u: *Hrvati i karolinzi. Rasprave i vrela*, ur. A. Milošević, Split 2000, 106–139.

Miodowicz 1984

K. Miodowicz, *Współczesne koncepcje lokalizacji pierwotnych siedzib słowian. Dane językoznawcze*, *Prace etnograficzne* 19, Kraków 1984, 7–49.

Mokienko 1996

V. M. Mokienko, *Gde zhili pervye slaviane*, u: *Raznye grani edinoy nauki: uchenye – molodym slavistam*, ur. P. A. Dimitriev, G. I. Safronov, St. Petersburg 1996, 40–57.

Musset 1965

L. Musset, *Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne (VII–e–XI–e siècles)*, Paris 1965.

Musset 1983

L. Musset, *Entre deux vagues d'invasions: la progression slave dans l'histoire européenne du Haut Moyen Age*, u: *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto Medioevo*, Spoleto 1983, 981–1028.

Niederle 1923

L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave. L'histoire* Vol. 1, Paris 1923.

Niederle 1926

L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave. La civilisation* Vol. 2, Paris 1926.

Novšak 2002A

M. Novšak, *Zgodnjesrednjeveške najdbe z najdišče Grofovsko pri Murski Soboti*, u: Guštin 2002, 27–32.

Novšak 2002B

M. Novšak, *Podgorica pri Ljubljani*, u: Guštin 2002, 89–93.

Oberländer–Tárnoveanu 2002

E. Oberländer–Tárnoveanu, *La monnaie byzantine des VIe–VIIIe siècles au-delà de la frontière du Bas-Danube. Entre politique, économie et diffusion culturelle*, *Histoire & Mesure*, 17(3–4), Paris 2002, 155–196.

Parczewski 1993

M. Parczewski, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Wien 1993.

Parczewski 2004

M. Parczewski, *Uwagi o kulturze wczesnosłowiańskiej na ziemiach polskich*, u: *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*, ur. A. Koško, A. Kalejczyk, Warszawa 2004, 266–277.

Pavlovič 2008

D. Pavlovič, *Novi izsledki arheoloških terenskih raziskav na Novi tabli pri Murski Soboti*, u: Guštin 2008A, 49–52.

Peisker 1926

J. Peisker, *The expansion of the Slavs*, u: *The Cambridge Medieval History*, ur. H. M. Gwatkin, J. P. Whitney, New York–Cambridge 1926, 418–458.

Pekarskaja, Kidd 1994

L. V. Pekarskaja, D. Kidd, *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*, Innsbruck 1994.

Petricioli 1983

I. Petricioli, *Archeologia medievale nella Jugoslavia occidentale e costiera (cento anni di attività)*, *Archeologia medievale* 10, Firenze 1983, 233–256.

Petrinec 2007

M. Petrinec, *“Komanski privjesci” i pojasni jezičac s Bribirske glavice*, SHP, ser. III, 34, 2007, 79–87.

Piteša 2006

A. Piteša, *The Slavs and the early Croatian state, u: Dalmatia. Research in the Roman Province, 1970–2001. Papers in Honour of J. J. Wilkes*, *British Archaeological Reports – International Series* 1576, ed. D. Davidson, V. Gaffney, E. Marin, Oxford 2006, 193–212.

Pleinerová 1986

I. Pleinerová, *Březno: experiments with building Old Slavic houses and living in them*, *Památky Archeologické*, 77, Praha 1986, 104–176.

Pleinerová, Neustupný 1987

I. Pleinerová, E. Neustupný, *K otazce stravy ve staroslovanském období (Experiment v Březne)*, *Archeologické rozhledy*, 39, Praha 1987, 90–101, 117–119.

Pleterski 2008

A. Pleterski, *Zgodnjesrednjeveška naselbina na Blejski Pristavi*, Ljubljana 2008.

Pleterski, Belak 2002

A. Pleterski, M. Belak, *Lončenina z Gradu na Gorenjem Mokronogu in vpršanje prevzema lončarskih znanj*, u: Guštin 2002, 98–103.

Pleterski, Knific 1999

A. Pleterski, T. Knific, *Staroslovanska doba*, u: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, ur. B. Aubelj, Ljubljana 1999, 362–406.

Pohl 2004

W. Pohl, *Die Namen der Barbaren: Fremdbezeichnung und Identität in Spätantike und Frühmittelalter*, u: *Zentrum und Peripherie – gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Materialien des 13. internationalen Symposiums “Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum”*, Zwettl, 4.8. Dezember 2000, ur. H. Friesinger, A. Stuppner, Wien 2004, 95–104.

Popowska–Taborska 1991

H. Popowska–Taborska, *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Wrocław 1991.

Popowska–Taborska 2005

H. Popowska–Taborska, *W dziesięć lat po opublikowaniu “Wczesnych dziejów Słowian”*, u: Kaczanowski, Parczewski 2005, 31–36.

Postică 1994

Gh. Postică, *Româniî din codrii Moldovei în Evul Mediu timpuriu (Studiu arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)*, Chișinău 1994.

Prendi 1979–80

F. Prendi, *Një varrëze e kulturës arbërore në Lezhë*, Iliria, 9–10, Tirana 1979–1980, 123–170.

Prykhodniuk, Shovkopljas, Ol'govskaia, Struina 1991

O. M. Prykhodniuk, A. M. Shovkopljas, S. Ia. Ol'govskaia, T. A. Struina, *Martynovskii klad*, Materialy po arkeologii, istorii i etnografii Tavrii, 2, Simferopol 1991, 72–92.

Riemer 2000

E. Riemer, *Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunderts in Italien*, Rahden 2000.

Rudnyč'kyj 1961

J. B. Rudnyč'kyj, *The Origin of the Name "Slav"*, Winnipeg 1961.

Rusanova 1976

I. P. Rusanova, *Slavianskie drevnosti VI–VII vv. Kultura prazhskogo tipa*, Moskva 1976.

Sahlins 1963

M. Sahlins, *Poor man, rich man, big-man, chief: political types in Melanesia and Polynesia*, Comparative Studies in Society and History, 5, Cambridge 1963, 283–303.

Salamon 1995

Á. Salamon, *The Szeged–Makkoserdő cemetery*, u: *Das awarische Korpus. Avar Corpus Füzetek*, ur. L. Madaras, Debrecen–Budapest 1995, 109–207.

Schelesniker 1973

H. Schelesniker, *Der Name der Slaven. Herkunft, Bildungsweise und Bedeutung*, Innsbruck 1973.

Schipper 1996

F. Schipper, *Ad rapam? Frühgeschichtliche Siedlungsspuren bei St. Ruprecht an der Raab/Steiermark*, Archäologie Österreichs, 7, Wien 1996, 71–76.

Schmid 1979

W. Schmid, *Urheimat und Ausbreitung der Slawen*, Zeitschrift für Ostforschung, 28, Marburg–Lahn 1979, 405–415.

Schramm 1995

G. Schramm, *Venedi, Antes, Sclaveni, Sclavi. Frühe Sammelbezeichnungen für slawische Stämme und ihr geschichtlicher Hintergrund*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 43, Wiesbaden 1995, 161–200.

Sekelj–Ivančan, Tkalčec 2007

T. Sekelj–Ivančan, T. Tkalčec, *Slavensko paljevin-sko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 23(1), Zagreb 2007, 141–212.

Sekelj–Ivančan–Tkalčec 2008

T. Sekelj–Ivančan, T. Tkalčec, *Medieval settlements in the Virovitica region of the Drava River basin in the period from the 7th to the 11th centuries*, u: Guštin 2008A, 113–128.

Simoni 1989

K. Simoni, *Knin–Grebļje. Kataloški opis grobova i nalaza*, SHP, ser. III, 19, 1989, 75–119.

Sokol 1994

V. Sokol, *Das spätantike Kastrium auf dem Kuzelin bei Donja Glavnica*, AV, 45, 1994, 199–209.

Sokol 2006

V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006.

Somogyi 1987

P. Somogyi, *Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge: zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert*, Archaeologia Austriaca, 71, Wien 1987, 121–154.

Stanciu 2001

I. Stanciu, *Slavii timpurii în cercetarea arheologică românească*, Ephemeris Napocensis, 11, Cluj 2001, 105–143.

Stare 1980

V. Stare, *Kranj. Nekropola iz časa pereseljavanja liudstev*, Ljubljana 1980.

Strmčnik–Gulič 1986

M. Strmčnik–Gulič, *Jurišna vas/Aničnikovo grad. Poznoantične naselje*, Arheološki pregled, 26, Ljubljana 1986, 113–114.

Svoboda 1953

B. Svoboda, *Poklad byzantského kovotepce v Zemi-anskem Vrbovku*, Památky Archeologické, 44, Praha 1953, 33–108.

Svoljšak

D. Svoljšak, *Sv. Pavel nad Vrtovinom. Rezultati sondiranja leta 1966.*, AV, 36, 1985., 195–236.

Szameit 2000

E. Szameit, *Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. Mit Fragen zur ethnischen Bestimmung karolingerzeitlichen Gräberfelder im Ostalpenraum*, u: Bratož 2000, 507–547.

Šašel 1972

J. Šašel, *Problem naseljavanja vzhodno–alpskih Slovanov*, *Kronika*, 20, Ljubljana 1972, 3–6.

Šašel 1988

J. Šašel, *Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr.*, u: *Studien zur Ethnogenese*, Opladen 1988, 97–106.

Šavel 2008

I. Šavel, *Staroslovansko grobišče Popava II pri Lipovcih*, u: Guštin 2008A, 65–70.

Šimunović 1996

P. Šimunović, *Hrvatska prilagodba romanskih toponima u razdoblju od kasne antike do predromanike*, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6.–8. listopada 1992.*, ur. M. Jurković, T. Lukšić, Zagreb 1996, 401–412.

Škegro 2004

A. Škegro, *Papal possessions in the eastern Adriatic*, *AV*, 55, 2004, 429–438.

Šmalcelj 1992

M. Šmalcelj, *Skradin–Dubravice*, u: *Arheologija i rat*, ur. V. Jurkić–Girardi, Zagreb 1992, 26–27.

Šmid 1907

W. Šmid, *Reihengräber von Krainburg*, *Jahrbuch für Altertumskunde*, 1, Wien 1907, 55–77.

Šonje 1962

A. Šonje, *Kasnoantički i srednjovjekovni nalazi iz Poreča*, *Jadranski zbornik*, 5, Rijeka–Pula 1962, 176–187.

Štih 2000

P. Štih, *Die Ostgrenze Italiens im Frühmittelalter*, u: *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter*, ur. W. Pohl, H. Reimitz, Wien 2000, 19–38.

Štih 2007

P. Štih, *Karantanci – zgodnjerednjeveško ljudstvo med Vzhodom in Zahodom*, *ZČ* 61(1–2), 2007, 47–58.

Štih 2008

P. Štih, *Von der Urgeschichte bis zum Ende des Mittelalters*, u: *Slowenische Geschichte. Gesellschaft–Politik–Kultur*, ur. P. Štih, V. Simoniti, P. Vodopivec, Graz 2008, 14–119.

Tabaczyński 2005

S. Tabaczyński, *Procesy etnogenetyczne jako problem badawczy archeologii*, u: Kaczanowski, Parczewski 2005, 37–50.

Teodor 1992

D. Gh. Teodor, *Fibule “digitate” din secolele VI–VII în spațiul carpato–dunăreano–pontic*, *Arheologia Moldovei*, 15, Iași 1992, 119–152.

Teodor 1996

E. S. Teodor, *Sistemul Compas. Studiu de morfologie analitică numerică, aplicat ceramicii uzuale din perioada de migrație a slavilor*, București 1996.

Teodor 1998

E. S. Teodor, *Sistemul Compas (II). Subsistemul alphanumeric*, *Arheologia Moldovei*, 21, Iași 1998, 239–275.

Teodor 2003

E. S. Teodor, *About some “Slavic pottery” from Slovenia*, *Studia antiqua et archaeologica*, 9, Iași 2003, 399–410.

Teodor 2005

E. S. Teodor, *The shadow of a frontier: the Walachian Plain during the Justinianic age*, u: *Borders, Barriers, and Ethnogenesis. Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*, ur. F. Curta, Turnhout 2005, 205–246.

Tica 2008

G. Tica, *Zgodnjerednjeveška naselbina Močna ob Pesnici*, u: Guštin 2008A, 41–45.

Tomičić 2001

Ž. Tomičić, *Archeologia del'alto Medioevo tra Drava, Danubio e Sava*, u: Bertelli et al. 2001, 129–149.

Torcellan 1986

M. Torcellan, *Le tre necropoli altomedievali di Pinguente*, Firenze 1986.

Turk 2002

P. Turk, *Dragomelj – zgodnjerednjeveška naselbina*, u: Guštin 2002, 79–88.

De Vingo 2001

P. de Vingo, *Avari e Slavi nel Friuli altomedioevale secondo l'Historia Langobardorum di Paolo Diacono*, u: *Paolo Diacono e il Friuli altomedioevale (secc. VI–X). Atti del XIV Congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo. Cividale del Friuli–Bottenicco di Moimacco 24–29 settembre 1999*, Spoleto 2001, 807–815.

Viargei 2005

V. S. Viargei, *Pražskaia kul'tura v Belarusi*, u: Kaczanowsk, Parczewski 2005, 487–502.

Vinski 1954

Z. Vinski, *Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?*, *Archaeologia Iugoslavica*, 1, Beograd 1954, 71–82.

Vinski 1986

Z. Vinski, *Glose uz dvije novije knjige o prošlosti Slavena*, SHP, ser. III, 16, 1986, 195–235.

Vinski 1989

Z. Vinski, *Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje*, SHP, ser. III, 19, 1989, 5–73.

Werner 1950

J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, u: *Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke am 25. September 1947*, ur. G. Behrens, Mainz 1950, 150–172.

Werner 1989–90

J. Werner, *Byzantinisches Trachtzubehör des 6. Jahrhunderts aus Heraclea Lyncestis und Caričin Grad*, *Starinar* 40–41, Beograd 1989–1990, 273–277.

Whallon 1982

R. Whallon, *Variables and dimensions: the critical step in quantitative typology*, u: *Essays in Archaeological Typology*, ur. R. Whallon, J. A. Brown, Evanston IL 1982, 127–161.

Wiessner 1983

P. Wiessner, *Style and social information in Kalahari San projectile points*, *American Antiquity*, 48(2), Menasha WIS 1983, 253–276.

Wiessner 1989

P. Wiessner, *Style and changing relations between the individual and society*, u: *The Meaning of Things: Material Culture and Symbolic Expression*, ur. I. Hodder, London–Boston–Sydney 1989, 56–63.

Wiessner 1990

P. Wiessner, *Is there a unity to style?*, u: *The Uses of Style in Archaeology*, ur. M. W. Conkey, C. A. Hastorf, Cambridge 1990, 105–112.

Zábojník 1991

J. Zábojník, *Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs*, u: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*, ur. Z. Čilinská, Nitra 1991, 219–321.

Zariņa 1959

A. Zariņa, *Odezhda latgalov po materialam arheologicheskikh raskopok poslednikh let*, u: *Trudy Pribaltiiskoi obäedinennoi kompleksnoi ekspedicii*, ur. H. Moora, Moskva 1959, 510–522.

Žužek 2007

A. Žužek, *Naselitev Slovanov v vzhodnoalpski prostor*, *ZČ* 61(3–4), 2007, 261–287.

Die Ethnizität in der frühmittelalterlichen Archäologie: das Beispiel frühslawischer Funde in der adriatischen Region

Schlüsselwörter: frühen Slawen, Byzanz, „slawische Bügelfibeln“, Keramik, „Prager Typ“, die slawische Sprache

Bereits seit dem 12. Jahrhundert wird die Urheimat der Slawen in das geographische Zentrum der modernen Ausbreitung der slawischen Sprachen gelegt. Eine genaue Analyse der historischen Quellen deutet jedoch, aus guten und berechtigten Gründen, auf die Notwendigkeit hin, dass eine andere Betrachtungs- und Herangehensweise hinsichtlich der slawischen Migration angenommen werden muss und dass diese Quellen eine andere Interpretation erfordern. Es scheint, dass der Begriff „Sclavenes“ (Sclavinen) als Überbegriff für die Beschreibung verschiedener nördlich des byzantinischen Limes lebenden Gemeinschaften während des Großteils des 6. Jahrhunderts diente. Auch wenn zweifellos barbarischer und höchstwahrscheinlich slawischer Herkunft, ist dieser Begriff im Grunde eine gedankliche Konstruktion byzantinischer Autoren. Diese Behauptung mag auf den ersten Blick als Revisionismus erscheinen, doch fundiert die Grundlage dieses Arguments nicht nur auf der Analyse schriftlicher Quellen, sondern auch auf vereinzelt archäologischen Funden, wie beispielsweise den „slawischen Bogenfibeln“ und Keramik des „Prager Typs“.

Es bestehen keine festen Beweise, die eine Siedlung oder einen Friedhof, der mit der „slawischen“ oder der so genannten Prager Kultur verbunden wird, ins 6. Jahrhundert datieren. Anhand Interpretationsmöglichkeiten versucht man die Keramik in bestimmte Typen zu klassifizieren, dabei sollte die ethnische Zuordnung der Keramik ernsthaft und in Anbetracht des heutigen archäologischen Wissens über die Keramikherstellung, stilistischen Variationen und ethnischen Grenzen betrachtet werden. Im Grunde genommen besteht kein ernsthafter Beweis, der die im heutigen Slowenien gefundene und dem Prager Typ zugeordnete Keramik mit den Slawen in Verbindung bringen kann, zumindest nicht mit jenen Slawen, die Papst Gregor dem Großen oder Paulus Diaconus bekannt waren. Abgesehen von der ungenauen Ortbestimmung des slawischen Dorfes in der Lopichis Episode aus der *Geschichte der Langobarden* von Paulus Diaconus, existiert keinerlei Information in den historischen Quellen über die politische Situation im frühen 7. Jahrhundert in den Regionen, die

sich im heutigen Slowenien, Kroatien oder Bosnien und Herzegowina befinden.

Darüber hinaus bestehen keinerlei Anzeichen, die beweisen, in welcher Sprache die Bewohner der vor kurzem freigelegten Siedlungen in Nord- und Zentralslawonien sowie in Nordkroatien im 7. und 8. Jahrhundert kommunizierten. Es wird lediglich *angenommen*, dass sie eine slawische Sprache hatten. Ebenso wie die Linguisten lediglich davon *ausgehen*, dass die Sclavinen und die Anten, die in den byzantinischen Quellen erwähnt werden, eine gemeinsame slawische Sprache nutzten. Solche Annahmen können nicht gewährleistet werden und entsprechen in keinem Fall einem interessanten linguistischen Phänomen. Die Kontinuität antiker Ortsbezeichnungen ist in Kroatien und Slowenien seit langem bekannt, wie die Beispiele Poetovio–Ptuj, Celeia–Celje, Aquileia–Aquila oder Salona–Solin belegen. Diese Namen wurden von der ansässigen slawischsprachigen Bevölkerung angenommen und später modifiziert. In Kärnten scheinen die meisten Orte mit slawischem Namen aus jüngerer Zeit zu stammen, jedoch sind einige von ihnen mit germanischem Ursprung in der Tat Anpassungen älterer slawischer Bezeichnungen. Dies deutet auf die Existenz einiger toponymischer „Schichten“ hin, die mit unterschiedlichen slawischen Gemeinschaften oder mit unterschiedlichen Perioden in der Geschichte der linguistischen Kollision von slawischsprachiger und nicht-slawischsprachiger Bevölkerung in der Region korrespondieren. Falls die Situation in Kroatien mit der Situation im Ostalpenraum überhaupt vergleichbar ist, so ist bezeichnenderweise hier anzumerken, dass man der Überzeugung ist, dass die „Slawisierung“ der Namen antiker Orte im Illyricum erst in der zweiten Hälfte des 7. Jahrhunderts begann und im darauf folgenden gesamten Jahrhundert fortgesetzt wurde. Anhand dieser Beweise, die an sich schon Probleme in sich bergen, deutete Danijel Džino vor kurzem an, dass die indigenen Bewohner der ehemaligen römischen Provinz Dalmatien „zu Slawen wurden“, ähnlich den Briten, die zu Angelsachsen im post-römischen Britannien wurden, da sie einen „für die zugezogenen Siedler ausreichend

ansprechenden kultur–ideologischen Diskurs nicht aufrechterhalten konnten um gleichen anzunehmen, wohingegen die politischen und praktischen Vorteile aus dem Identitätswechsel viel attraktiver für die einheimische Bevölkerung waren“. Mit anderen Worten, die einheimische Bevölkerung im Landesinneren wandelte ihre Identität und wurde zu Slawen als Folge der Transformation der Bewohner der Küstenstädte in “Romanen” (unter byzantinischer Verwaltung), wobei jedoch alle auszuschließen waren, die nicht in der Umgebung der Küstenstädte selbst lebten. Džino kommt zum Schluss, dass der Prozess “des Slawen-Werdens” eine komplexe Transformation des kulturellen Habitus in spezifischen politischen Umständen war, die das Illyricum vom Mittelmeer separierten und es in Richtung Kontinent und ins Randgebiet des awarischen Einflusses verlegten. Das Modell von Džino erklärt nicht, was mit der “einheimischen Bevölkerung” im 7. Jahrhundert geschah, bzw. zwischen der Aufgabe der Festungslokalitäten und dem Auftreten erster mittelalterlicher Dörfer. Das Modell bietet

jedoch eine Alternative zur bisherigen Interpretation der archäologischen Funde, die auf dem Migrationsmodell begründet ist. Wenn die slawische Sprache, wie es angedeutet ist, als *lingua franca* innerhalb des späten awarischen Khaganats genutzt wurde, so kann es kein Zufall sein, dass sich der Einfluss der awarischen materiellen Kultur im heutigen Slowenien und Kroatien gerade im letzten halben Jahrhundert der awarischen Geschichte (um 750–800) ausbreitete. Doch unabhängig davon, ob die slawische Sprache in die nordadriatische Region durch awarischen Einfluss kam oder nicht, bestehen keine Beweise, dass die Bewohner, die von Archäologen als linguistische Urslawen in diesem Raum betrachtet werden, aus irgendeiner anderen Gegend kamen. Zumindest kann gesagt werden, dass die Neuerwägung des Problems im Hinblick auf das Werk *Making of the Slavs* stark darauf hinweist, dass die Slawen nicht aus einer entfernten Urheimat migrieren mussten um zu Slowenen oder Kroaten zu werden.